

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ
КАФЕДРА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ**

**Вівчар Надія Василівна
ОРГАНІЗАЦІЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКІВ: СКЛАД,
СТРУКТУРА, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ**

Спеціальність 8.03050802 – банківська справа
Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»

Студентка групи БСзм-51
Н.В.Вівчар

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Т.С.Стубайло

Дипломну роботу допущено
до захисту:
«___»_____2013 р.
Завідуючий кафедрою банківської справи,
доктор економічних наук, професор
О.В.Дзюблюк

Тернопіль – 2013

З М І С Т

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ І ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	
1.1. Економічна сутність та структура активних операцій комерційних банків.....	6
1.2. Кредитні операції та їх вплив на фінансовий стан банку.....	14
1.3. Інвестиційні та комісійні операції у структурі активів банку.....	19
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	31
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ ТА ПРАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ КОМЕРЦІЙНИМИ БАНКАМИ	
2.1. Аналіз кредитно-інвестиційної діяльності українських банків в сучасних умовах.....	34
2.2. Регулятивний вплив держави на механізм проведення та обсяги активних операцій комерційних банків в умовах фінансової кризи.....	42
2.3. Оцінка управління активами банків у посткризових умовах розвитку економіки.....	49
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	65
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	
3.1. Реструктуризація позик як ефективний інструмент управління проблемними активами.....	67
3.2. Ефективне управління активами як необхідна умова фінансової стійкості банківських установ.....	73
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	85
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	93

ВСТУП

Актуальність теми. Протягом останніх років намітилася тенденція стрімкого зростання активів українських банків, що зумовлює активізацію процесів управління банківськими активами. За умов високої ризиковості ринкового середовища фінансова стійкість банку залежить від забезпечення прибуткової діяльності, вибору раціонального варіанта розміщення ресурсів, можливості оцінювати та контролювати ризики.

Зазначені процеси вимагають розроблення адекватних методів управління банківським портфелем активів з урахуванням не лише їхньої дохідності, а й відповідного рівня ризиковості. У зв'язку з цим актуалізується необхідність створення теоретико-методичного та інформаційно-аналітичного забезпечення та розроблення комплексного підходу до формування та управління банківським портфелем активів, орієнтованого на врахування як доходів, так і портфельних ризиків.

Огляд літератури з теми дослідження. Значний внесок у розробку питань стратегії управління банківськими активами зробили західні економісти Кристофер Ф., Блюнфілд, В. Лексик, Д. Мак Нотон, Е. Рід, С.П. Роуз, Дж. Сінкі, Дж. Ф. Маршалл.

Дослідженню теорії і практики управління активами комерційних банків сприяють праці вітчизняних вчених економістів О.В. Васюренка, О.В.Дзюблюка, І.С. Гуцала, Б.С. Івасіва, Т.Т. Ковальчука, В.І. Міщенко, А.М.Мороза, Я.І. Чайківського. Серед російських вчених слід назвати праці Е.Ф. Жукова, Н.М. Зеленкова, Л.М. Максимова, О.І. Лаврушина, Г.С. Панової, В.М. Усоскіна та інших.

Переміна економічної ситуації породжує нові проблеми управління активами комерційного банку, що вимагає своєчасної розробки та впровадження нових і удосконалення діючих механізмів здійснення активних операцій банків, які опосередковують процес трансформації банківських ресурсів у виробничі інвестиції української економіки.

Мета і завдання дослідження. Метою даної дипломної роботи є обґрунтування теоретичних основ організації та управління банківськими активами та розробка практичних рекомендацій щодо процесу розвитку активних операцій з позиції практичної діяльності комерційних банків.

Поставлена мета визначила постановку та розв'язання таких наукових і практичних задач:

- ✓ дослідити природу та процес сучасного розвитку активних операцій комерційних банків;
- ✓ охарактеризувати основні види активних операцій та проаналізувати склад, структуру й сучасні тенденції формування активів комерційних банків;
- ✓ вивчити та оцінити ситуацію виникнення банківських ризиків у процесі здійснення активних операцій і можливість їх мінімізації;
- ✓ оцінити загальний стан активних операцій комерційних банків та обґрунтувати напрямки їх розвитку на перспективу.

Об'єкт і предмет дослідження. **Об'єктом дослідження** є сукупність економічних відносин, що формуються на національному рівні у процесі здійснення активних операцій комерційних банків в контексті забезпечення економічної стабільності.

Предметом дослідження виступають теоретичні, правові та практичні аспекти здійснення активних операцій комерційних банків в умовах ринкового розвитку економіки.

Методи дослідження. У процесі роботи, залежно від поставлених цілей і завдань, використовувалися відповідні методи аналізу: наукове абстрагування, порівняння, систематизації, статистичне зіставлення даних, аналітично-графічна формалізація.

Інформаційна база роботи. Статистичну і фактологічну основу дослідження складають закони України, постанови та декрети Кабінету Міністрів України, укази Президента України, нормативні документи Національного банку України, банківських установ.

Наукова новизна роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні комплексу питань, пов'язаних з організацією та стратегією управління активами комерційного банку. Безпосередньо в процесі дослідження одержано такі наукові результати:

➤ уточнено економічний зміст інвестиційних, кредитних та розрахунково-касових операцій комерційних банків, виділяються перспективні напрямки конкурентної боротьби у сфері активних банківських операцій;

➤ визначено конструктивні зрушення кредитного портфеля, його диверсифікованість, строковість, ризиковість та доходність, а також обґрунтовано практичні рекомендації якісного стану портфеля цінних паперів та пріоритетів інвестиційної діяльності комерційних банків;

➤ запропоновані напрямки зростання ефективності роботи комерційних банків шляхом підвищення технологічності та комп'ютеризації банківських операцій;

➤ обґрунтовано пропозиції спрямовані на поліпшення стану активів, а саме підвищення рівня ліквідності, ефективності активних операцій, зниження їх ризикованості.

Практичне значення. Досліджується стан та класифікація активних операцій комерційних банків, виділяються перспективні напрямки конкурентної боротьби у цій сфері діяльності комерційних банків.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Повний обсяг дипломної роботи – 94 сторінки, у тому числі на 17 з них розміщено 6 таблиць, 14 ілюстрацій, 2 додатки, список використаних джерел із 80 найменувань.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ І ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

1.1. Економічна сутність та структура активних операцій комерційних банків

Банківська система – невід'ємна складова економіки країни. Вона забезпечує фінансовими ресурсами усі галузі й сфери народного господарства. Комерційні банки виступають специфічними установами, що мобілізують вільні кошти, спрямовуючи їх у ті сфери народного господарства, які їх потребують. Здійснення активних банківських операцій у цій справі має суттєве значення для фінансового забезпечення нормального економічного розвитку. Збалансоване зростання активів і поліпшення їхньої якості є необхідною умовою досягнення і підтримання стабільного функціонування й розвитку комерційних банків, їхнього позитивного впливу на розвиток економіки України.

Як відомо, українські комерційні банки сьогодні здійснюють перехід від високомонополізованої державної структури й адміністративно-бюрократичних методів управління банківською сферою до динамічного і конкурентного банківського співтовариства, що орієнтується на ринок на комерційний успіх.

Відповідно до законів ринку, банки вкладають грошові ресурси в операції, які забезпечують найвищу процентну маржу, шукають можливості для розширення кола надаваних послуг і збільшення спектра активних операцій, що певною мірою негативно впливає на стан ліквідності, допустимий рівень ризиковості, диверсифікованість вкладень. У цих умовах виникає додаткова потреба в вивченні і вдосконаленні як наукового, так і практичного аспекту активних операцій комерційних банків.

Але, насамперед треба визначитись, що ж є насправді активними операціями. Як за класифікацією, так і за структурою активів склалися різні точки зору.

М.І. Савлук стверджує, що активні операції полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням і використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій і підтриманні ліквідності [68, с. 235].

О.В. Васюренко і В.М. Шелудько визначають активні операції як операції з розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності й підтримання необхідного рівня ліквідності [26, с. 49].

А.М. Мороз дає наступне визначення активних операцій – це операції з розміщення мобілізованих комерційним банком ресурсів у депозити, кредити, інвестиції, основні засоби й товарно-матеріальні цінності [17, с. 72].

Б.С. Івасів і Г.П. Остапишин стверджують, що активні операції це фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою одержання прибутку [41, с. 237].

Б.Л. Луців визначає, що активні операції проводяться банками з метою прибуткового використання і розміщення залучених у ході пасивних операцій грошових коштів [56, с. 53].

За думкою В.І. Букато, Ю.І. Львова [48, с.15-17, 184-187] основними активними операціями є такі:

- кредитні операції, в результаті яких формується кредитний портфель банку;
- інвестиційні операції, що створюють основу для формування інвестиційного портфеля;
- касові і розрахункові операції що є одним з основних видів послуг, які надаються своїм клієнтам;
- інші активні операції пов'язані з створенням відповідної

інфраструктури, яка забезпечує вдале виконання всіх банківських операцій.

Отже, при розгляді існуючих поглядів на теоретичний аспект, виявляються деякі суперечності в переліку та класифікаціях активних операцій. На наш погляд, найбільш точне і повне викладення, обраної мною теми, було зроблено науковим колективом КНЕУ під керівництвом А.М.Мороза. [17, с.12-14]. Схожих поглядів дотримується також В.О.Васюренко [26, с.45-53], а саме виділяє наступні активні операції:

- кредитні, засновницькі, інвестиційні, міжбанківські (в частині наданих позик),
- придбання позаоборотних активів (приміщень, обладнань, технічних засобів тощо)
- формування касових залишків і залишків на кореспондентському рахунку НБУ інших банках.

Також серед використаних теоретичних матеріалів можна виділити авторський колектив О. Кириченко, І. Гіленко, А. Ятченко [43, с. 261-267], який має більш прагматичний, орієнтований на вітчизняну економіку зміст.

Серед існуючих поглядів часто ототожнюються такі, тісно пов'язані між собою поняття як актив і активні операції. Таке твердження не є хибним, але з іншого боку ці поняття мають певну відмінність.

Актив – частина, будь-який об'єкт бухгалтерського обліку, що відображається на балансі і визначає право контролю ним, що закріплено за банком. Актив документально відображає розміщення і використання залучених банком коштів, а саме активних операцій і охоплює за змістом поняття більш широке.

Активні операції комерційні банки здійснюють у межах наявних ресурсів, тобто у межах залишку грошових коштів на кореспондентському

рахунку в НБУ (при проведенні операцій у безготівковому порядку) та в касі (при проведенні операцій з готівкою).

Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” активними операціями називають кредитні та інші вкладення банківських ресурсів, з метою їх найефективнішого використання [2].

Активні операції за О. Кириченко [39, с. 147] полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням і використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій і підтриманні ліквідності.

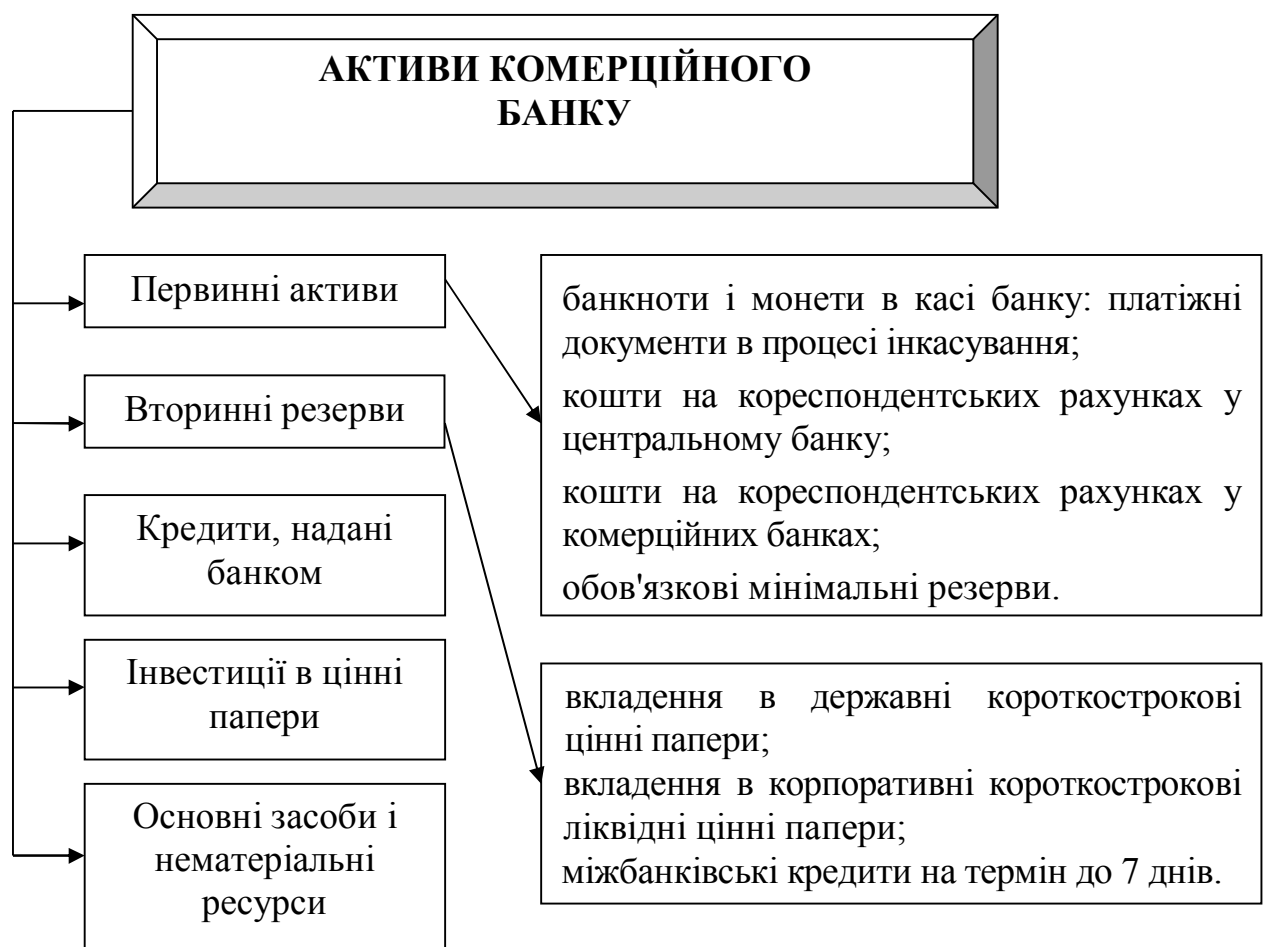
Узагальнюючи позиції провідних науковців стосовно даної теми можна визначити, що активні операції комерційних банків, як будь-який вид вкладання коштів, відрізняються різним рівнем ліквідності (можливістю трансформувати в кошти у готівковій та безготівковій формі, придатні для негайного виконання банком зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами). Так, банкноти і монети в касі можуть бути негайно використані для видачі депозитів приватним вкладникам, довгостроковий же кредит, наданий для будівництва, не може бути швидко трансформований у кошти на кореспондентському рахунку банку або готівкові кошти в його касі (дод. А).

Виходячи з цього різні активні вкладення банку характеризуються різним рівнем прибутку, який вони приносять. При цьому, чим вищий рівень ліквідності активу, тим менше він прибутковий. Найбільший прибуток банкам дають активи у формі довгострокових кредитів та інвестицій у цінні папери. Такі активи, як правило, відрізняються і високим ступенем ризику.

Найдохідніші активні операції – це кредитні та інвестиційні. Якщо банки розглядають структуру своїх активних операцій щодо дохідності, то вони надають перевагу власне кредитам та інвестиціям, однак ці активи найменш ліквідні.

Банківські активи, або вкладення комерційного банку, класифікуються, виходячи зі ступеня їх ліквідності, тобто швидкості, з якою вони можуть бути трансформовані в готівку і залучені до неї кошти, придатні для негайного виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами. З цього погляду всі активи комерційного банку можуть бути розділені на первинні резерви, вторинні резерви, кредити, надані банком, інвестиції в цінні папери, основні засоби банку і нематеріальні ресурси.

Схематично структуру активів можна зобразити на рис.1.1.

Рис. 1.1. Структура активів комерційного банку [26, с. 86]

До первинних резервів належать активи, які в будь-який час можуть бути використані банком для видачі вкладів і здійснення поточних платежів.

До цієї групи активів належать:

- банкноти і монети в касі банку;
- платіжні документи в процесі інкасування;
- кошти на кореспондентських рахунках у центральному банку;
- кошти на кореспондентських рахунках у комерційних банках;
- обов'язкові мінімальні резерви [48, с. 36].

Первинні резерви є малоприбутковим видом активів, і керівництво банку з метою максимізації прибутку прагне до зниження їх частки в структурі активів. Проте це зниження можливе лише до певного рівня, оскільки готівкових коштів у касі банку повинно бути достатньо для розміну грошей, видачі вкладів приватним вкладникам, поповнення операційної каси банків-кореспондентів, з якими укладені відповідні угоди. Необхідний розмір готівкових коштів визначається структурою пасивів даного конкретного банку і часткою в пасивах поточних рахунків фізичних та юридичних осіб, вкладів, терміни виплат за якими настали. Планування руху готівки у касі банку, вибір джерел її поповнення є одним із найважливіших завдань, що його розв'язують при управлінні активами банку. Це потребує організації постійної роботи з клієнтурою щодо інкасування грошового виторгу, укладання договорів з центральним і комерційними банками, щодо інкасування коштів з метою забезпечення переведення банківської готівки у безготівкові кошти на його кореспондентських рахунках.

Комерційні банки зберігають тимчасово вільні кошти на своїх кореспондентських рахунках у центральному і комерційних банках. Ці кошти використовуються для виконання платіжних інструкцій клієнтів з переказу коштів з їхніх рахунків у комерційному банку на сплату за товари і послуги, оплату за різними договорами, укладеними клієнтами банку з їх контрагентами, платежі за банківськими зобов'язаннями. Достатність коштів на кореспондентських рахунках банку для виконання ним поточних платежів є наслідком діяльності банку з управління поточною ліквідністю [27, с. 280].

За правилами, встановленими Національним банком України, комерційні банки зобов'язані зберігати мінімальні резерви на своїх рахунках у НБУ. Таким чином, сума коштів комерційного банку на даному кореспондентському рахунку не може бути нижчою за відповідний норматив, встановлений цим органом контролю. Сума ж перевищення залишку на кореспондентському рахунку визначається самим банком, виходячи з розміру запланованих платежів, які необхідно провести у першій половині наступного дня. На практиці комерційні банки можуть в окремих випадках допускати недостачу коштів на кореспондентському рахунку в Національному банку для підтримання обов'язкових резервів у межах звітного періоду, в інші ж дні цього періоду сума залишку коштів на кореспондентському рахунку повинна бути достатньою для компенсації допущеної недостачі коштів.

Робота з відкриття і ведення кореспондентських рахунків в іноземній валюті в комерційних банках є важливою частиною роботи з управління первинними резервами українських комерційних банків, їй передує аналіз грошових потоків клієнтури комерційного банку в іноземній валюті, а також аналіз балансів і фінансового стану банків-кореспондентів. Таких рахунків має бути достатньо для швидкого проведення розрахунків за дорученнями клієнтів банку, а також проведення власне банківських операцій у відповідній валюті. Оскільки відсотки, що виплачуються за залишками на кореспондентських рахунках, як правило, нижчі за відсотки, що пропонуються за міжбанківськими кредитами й депозитами, природним є прагнення керівництва банку до мінімізації залишків на цих рахунках до рівня, достатнього для проведення строкових платежів.

Вторинні резерви – це група активів банку, які в достатньо короткий термін можуть бути трансформовані у первинні резерви і використані для виконання поточних платежів за зобов'язаннями

банку. Основне їхнє призначення бути джерелом поповнення первинних резервів, а також забезпечувати одержання прибутку. До цієї групи активів належать:

- вкладення в державні короткострокові цінні папери;
- вкладення в корпоративні короткострокові ліквідні цінні папери;
- міжбанківські кредити на термін до 7 днів [27, с. 281].

Формуючи портфель короткострокових державних цінних паперів та управляючи ними, комерційний банк ставить перед собою такі цілі: одержання прибутку, створення високоліквідного активу, який може бути реалізований на вторинному ринку, з придбання інструмента, який може бути заставою. Великого поширення набули операції Національного банку України з надання ломбардних кредитів комерційним банкам під заставу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), операції РЕПО (продаж із зобов'язаннями наступного викупу в заздалегідь визначений термін за встановленою ціною) із цими цінними паперами, що їх активно проводять комерційні банки як із Національним банком, так і один з одним. Отже, маючи достатній портфель державних цінних паперів, комерційний банк може досить швидко реалізувати його або одержати рефінансування.

За розвинутого вторинного ринку корпоративних цінних паперів вони також можуть бути використані для формування вторинних резервів. Проте це пов'язано із значно більшим ризиком і погребує глибокого аналізу не тільки стану фондового ринку, а й економічної галузі, в якій працюють емітенти.

Найбільшу частку в активах комерційного банку становлять, як правило, прибуткові активи – позики та довгострокові інвестиції в цінні папери. Ці дві групи активів відрізняються від резервів, описаних вище, значно нижчим ступенем ліквідності, проте для забезпечення рентабельної роботи керівництво банку прагне до збільшення частки цих груп в активах

банку. Потрібно зазначити, що частка кредитів в активах банків коливається від 20 до 80 %, а частка портфеля цінних паперів досягає 25-30% [48, с. 162].

Вкладення в основні засоби – це найдовгостроковіші активи банку, без яких не можливе нормальне функціонування кредитно-фінансової установи. Як і будь-якій організації, комерційному банку необхідні приміщення, меблі, технічні засоби. Ця група активів не дає безпосередньо ніякого прибутку, проте без них неможлива організація роботи з моменту його створення.

1.2. Кредитні операції та їх вплив на фінансовий стан банку

До активних операцій комерційних банків належать операції, здійснюючи які банки забезпечують клієнтам можливість одержання необхідних йому коштів, і тим самим розміщують власний і залучений капітал. Це кредитні операції, пов'язані з наданням клієнтам різноманітних позичок та їх погашенням, інвестиційна діяльність банків, тобто вкладання коштів у цінні папери підприємств усіх форм власності на відносно тривалий час, формування касових залишків та резервів, лізингові та факторингові операції [37, с. 86].

Надання кредитів є однією з основних економічних функцій банків, які здійснюються для фінансування споживчих, виробничих та інвестиційних цілей підприємницьких фірм, фізичних осіб і державних організацій. Від того, наскільки добре банки реалізують свої кредитні функції, залежить економічне становище регіонів, які вони обслуговують, оскільки банківські кредити сприяють появі нових підприємств і збільшенню числа робочих місць у цих регіонах та забезпечують їх економічну життєздатність.

Історія розвитку кредитних відносин у незалежній Україні ще досить коротка. Але складалась вона на базі тих кредитних відносин, які існували в колишньому СРСР з його адміністративно-командною системою

господарювання. Щоправда, у галузі кредитних відносин перехід від старої до ринкової системи господарювання здійснювався швидше, ніж в інших сферах життя нашої країни. Це пояснюється тим, що в основі цих відносин лежить наймобільніший ресурс – гроші. Але, на жаль, кредитні відносини в Україні розвинуті ще недостатньо, що негативно впливає на розвиток і стан економіки.

Кредитна діяльність українських комерційних банків регламентується Законом України „Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. із змінами, внесеними згідно із Законом № 2740-III (2740-14) від 20.09.2001, ВВР, 2002, № 5, ст.30; нормативними актами Національного банку України а саме „Про кредитування” (зі змінами від 05.03.2003 № 79); статутами комерційних банків і кредитними договорами.

Згідно статті 2 Закону України „Про банки та банківську діяльність” банківський кредит – це будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія. Будь-яке зобов’язання придбати право вимоги боргу, або продовження строку його погашення, що надається в обмін на зобов’язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов’язання щодо сплати процентів та інших зборів з такої суми [2].

Основним у банківському кредитуванні є те, що він має бути: строковим – надаватись на визначений строк; платним – за отриманий кредит необхідно платити певні відсотки; цільовим – отриманий кредит повинен бути використаний на конкретні цілі, передбачені угодою, і обов'язково підлягає поверненню.

Нормативно-правовим актом, що регулює відносини в сфері банківського кредитування з 01.01.2004 р. є Цивільний кодекс України [1], який визначає правові основи надання, використання, повернення кредитів, регулює взаємовідносини між суб'єктами, що виникають в процесі кредитування, механізм контролю за діяльністю суб'єктів, відповідальність сторін за порушення умов кредитної угоди, умови, яким має відповідати кредитний договір, та порядок видачі кредитів.

Кредит надається на наступний строк:

- короткостроковий – до одного року;
- середньостроковий – до трьох років;
- довгостроковий – понад три роки.

Кожний виданий кредит має забезпечуватися: заставою (майном, майновими правами, цінними паперами); гарантією (банків, фінансових установ, майном третіх осіб); поручительством; страхуванням відповідальності за непогашений борг [14, с. 136].

Також банком може видаватися кредит, який нічим не забезпечений (бланковий), котрий, видається тільки під зобов'язання повернути його із застосуванням підвищеної відсоткової ставки, надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту і перевірений авторитет у банківських колах. Загальна сума таких кредитів не повинна перевищувати 10 відсотків власного капіталу банку чи кредитної установи.

Для отримання кредиту позичальник має звернутися в банк із заявою, клопотанням або листом, в яких повинно бути зазначено: назву банку, позичальник, назва підприємства, юридична адреса, контактний телефон, хто керівник підприємства, зміст заявки, мета кредиту, процентна ставка за його користування, періодичність сплати відсотків, вартість кредиту, дата його погашення, кредитні ресурси, форма власності, організаційно-правова форма, вид діяльності, характеристика продукції що виробляється, розмір статутного фонду, інформація про фінансовий стан, висновки відповідних органів, що підтверджують достовірність балансових даних, дебіторська заборгованість, в тому числі прострочена, власні кошти, балансовий прибуток, збитки, собівартість виробництва продукції, що реалізується, рентабельність, обсяг експорту, категорія позичальника, забезпечення повернення кредиту.

При цьому банк може вимагати: статут суб'єкта підприємницької діяльності, картку із зразками підписів, зразки печатки, довідку про майно, що підлягає заставі, угоди на закупівлю товарно-матеріальних цінностей,

баланс на останню звітну дату, бізнес-план, розшифровку кредиторської та дебіторської заборгованості [46, с. 103].

Збільшення банківських активів великою мірою визначається кредитним портфелем, що позитивно впливає на економіку країни та діяльність суб'єктів господарювання зокрема. У більшості банків країн з розвинутою ринковою економікою, позичкові рахунки складають не менше половини їх сукупних активів і дають близько 2/3 прибутків. Схожа тенденція має місце і в українській банківській системі.

Питома вага кредитного портфеля у структурі активів може свідчити про основний напрямок діяльності банків – перевага кредитним операціям.

Саме проблема надійності кредитних вкладень, їх своєчасного погашення виявляє значний вплив на рівень ліквідності комерційного банку в умовах, коли надання кредитних послуг є домінуючим видом серед усіх активів. Даний вплив визначається особливостями трансформації активів при погашенні позики - із вкладень у менш ліквідній формі на активи у безпосередньо ліквідній формі (тобто залишки на кореспондентському рахунку і в касі банку). У результаті мають місце структурні зрушення і в складі загального портфеля вкладень, результатом чого є збільшення величини первинних резервів та зменшення абсолютної величини заборгованості за позиками, а комерційний банк отримує можливість розраховуватись за зобов'язаннями, що відповідають за строками кредитам, які повертаються. У тому ж разі, якщо надані позики не погашаються в строк або пролонгуються, то це призводить до порушення строкової збалансованості залучених ресурсів і вкладень банку, що може негативно позначитись на рівні його ліквідності, а відтак призвести до порушення загального процесу організації грошово-кредитних відносин - у плані неможливості розраховуватись за поточними зобов'язаннями та видавати нові кредити.

За таких обставин з метою підтримання ліквідності банк або змушений залучати додаткові ресурси на грошовому ринку, або збільшувати обсяг первинних резервів, або перетворювати інші активи на готівку із ризиком можливих втрат. У всіх цих випадках вирішення завдання щодо забезпечення ліквідності банківського балансу залежить як від надійності повернення кожного виданого банком кредиту, так і якості кредитного портфеля і ефективності управління ним загалом.

Найбільш загальний зміст поняття кредитного портфеля утворює сукупність усіх наданих комерційним банком кредитів. При цьому, якщо брати до уваги дефініції, подані в інструктивних матеріалах НБУ, кредитний портфель включає агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі і прострочених та сумнівних щодо повернення [43]. Рівень управління кредитним портфелем безпосередньо позначається на рівні ліквідності комерційного банку, позаяк фактор неповернення позичок зумовлює підрив стійкості банківської установи на фінансовому ринку та суттєво ускладнює можливості виконання нею своїх зобов'язань перед клієнтами.

На сьогодні у вітчизняній банківській практиці основним напрямом захисту від ризику неліквідності (як врешті і кредитного ризику), пов'язаного із неправильним управлінням кредитним портфелем, а відтак і дією указанного фактора, є створення комерційними банками резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. Дані резерви створюються за всіма видами наданих банком кредитів для відшкодування сум основного боргу (без процентів і комісій). При цьому резерви залежно від джерел формування і призначення поділяються на два види:

- 1) резерв під стандартну заборгованість за кредитами, що формується за рахунок прибутку;
- 2) резерв під нестандартну заборгованість за кредитами, що відноситься до витрат банку.

Конкретні ж розміри резервів визначаються з урахуванням загальної суми усіх кредитів, класифікованих за ступенем ризику (кожному ступеню присвоюється відповідний коефіцієнт в процентах, який і відображає рівень резервування за кожною групою).

Збільшення активів та обсягу кредитного портфеля можна вважати позитивними факторами, але при цьому доцільно проаналізувати структуру банківських активів і якість кредитного портфеля. Як відомо, необхідною умовою фінансової стабільності комерційних банків та їхнього успішного розвитку є не лише кількісне зростання обсягу активів, а й досягнення їх раціональної та оптимальної структури, її подальше удосконалення, спрямоване на зменшення обсягу неробочих і проблемних активів та диверсифікацію банківських активних операцій.

Кредитні операції в Україні є найважливішим доходотворним чинником у діяльності вітчизняних банків. Структура банківського кредитного портфеля в Україні, сьогодні дуже своєрідна. Він майже цілком складається з короткострокових позичок із великим ступенем концентрації у сфері торгово-закупівельного бізнесу. Подібна орієнтація банків продиктована реаліями сучасної економічної ситуації в країні. При цьому не розбірливість у формуванні кредитного портфеля, якоюсь мірою неминуча і вимушена в сьогоднішніх умовах, загрожує серйозними негативними наслідками.

1.3. Інвестиційні та комісійні операції в структурі активів операцій

Банки – активні інституційні учасники ринку цінних паперів. Вони здійснюють операції з різними видами цінних паперів: пайовими, борговими, похідними (фінансовими інструментами) і в різних сегментах ринку – первинному і вторинному, біржовому і позабіржовому, ринку державних і корпоративних цінних паперів, внутрішньому, міжнародному. Діяльність банків на ринку цінних паперів багатогранна. Вони виступають

у ролі емітентів, інвесторів, фінансових посередників та інфраструктурних учасників ринку, займаються непрофесійною і професійною діяльністю з цінними паперами.

У світовій практиці відрізняють прямі (капітальні) й портфельні (фінансові) інвестиції. Під прямими розуміють інвестиції в основний капітал, а також приріст товарно-матеріальних запасів. Портфельні інвестиції – це інвестиції в цінні папери, випущені приватними компаніями або державою, у банківські депозити й ощадні сертифікати.

Останнім часом, багатьма науковцями [27, с. 268], [41, с.376], [48, с.12-15] інвестиційні операції банків сприймаються як операції банків із цінними паперами. На нашу думку, це є наслідком того, що капітальні інвестиції здійснюються шляхом довгострокового кредитування та портфельного фінансування, і поєднують ознаки як кредитного так і інвестиційного процесу. Таким чином, вважаємо за необхідне, виділяти такий додатковий аспект інвестиційної діяльності як „інвестування шляхом кредитування”.

Інвестиційна діяльність банків на ринку цінних паперів завжди переслідує три цілі:

- 1) збереження коштів;
- 2) диверсифікація активів;
- 3) отримання доходу та забезпечення ліквідності.

З нашого погляду, всю сукупність банківських інвестицій в цінні папери доцільно класифікувати за допомогою, розробленої нами схеми, що подана у дод. Б.

В Україні, згідно з законодавством, банки мають право здійснювати інвестиції у статутні фонди та акції інших юридичних осіб на підставі письмового дозволу НБУ (за винятком випадків, коли інвестиції у юридичну особу не перевищують 5% від регулятивного капіталу банку, а також якщо діяльність юридичної особи обмежується наданням фінансових послуг). Банкам забороняється інвестувати кошти у

підприємства, статутом яких передбачено повну відповідальність його власників. Пряма чи опосередкована участь банку у капіталі будь-якого підприємства не повинна перевищувати 15% від капіталу банку, а його сукупні інвестиції – 60%. Ці обмеження не поширюються на діяльність інвестиційних банків. Інвестиції банків у акції і корпоративні боргові зобов'язання НБУ визначає як високоризиковані операції і застосовує до цих операцій коефіцієнт ризику (зважування) 100% що, у свою чергу, підвищує вимоги до розміру банківського капіталу. НБУ застосовує і вбудовані обмеження на банківські інвестиції. Так, норматив адекватності регулятивного капіталу банку визначає достатність капіталу для здійснення активних операцій з урахуванням ризиків, характерних для різних видів банківської діяльності.

Метою вищезгаданих обмежень, як відомо, є прагнення нейтралізувати ряд серйозних негативних тенденцій інвестиційної діяльності. Першочерговою проблемою є все ще досить високий рівень ризику (кредитний, ринковий, відсотковий) банківських інвестицій. Виходячи з цього, переважна більшість українських банків – консервативні інвестори (зацікавлені в отриманні стабільного доходу протягом тривалого періоду, при мінімальному ризику).

Останніми роками, комерційні банки України вкладають кошти переважно в державні цінні папери, які забезпечують хоча й невисоку, проте стабільну доходність.

Обсяги фінансових інвестицій у корпоративні цінні папери незначні. Це пов'язано передусім з тим, що вітчизняний ринок високоризиковий і малоліквідний. Розраховувати на приріст ціни пайових цінних паперів проблематично. Невигідним у нашій країні є також інвестування з метою отримання дивідендів, адже їх сплачують лише деякі емітенти, при чому стабільно і у наростаючому порядку – взагалі одиниці.

За умови розвитку ринкової корпоративної культури, на нашу думку, перспективними можуть бути інвестиції в облігації підприємств. Цей

сегмент фінансового ринку швидко прогресує, до того ж менеджери вітчизняних компаній побачили в них альтернативу банківському кредитуванню. Перспективним напрямком конкурентної боротьби у банківському бізнесі є ринок посередницьких операцій, зокрема з цінними паперами. Посередницька діяльність банку – де він виступає за дорученням клієнта (за домовленістю банк може діяти від свого імені і за його рахунок). Клієнт може доручити банкові купити акції конкретної фірми за мінімальною ціною. При цьому банк зовсім не повинен інформувати клієнта, де і в кого він їх купує. Папери можуть бути закуплені на біржі, або ж банк може продати їх клієнтові з власних запасів. Головне – щоб ціна відповідала біржовому курсу. Якщо ж банк залучає власні кошти, купуючи для себе цінні папери, які йому було доручено продати, або, при дорученні купити, продає їх із власних запасів, то комісійні йому не виплачуються. Інтерес банку полягає в різниці курсів куплених і проданих цінних паперів. У цих питаннях першорядного значення набуває інформація про курси цінних паперів у різних покупців і продавців.

Аналізуючи стан сучасної інвестиційної діяльності в Україні, можна дійти до висновку, що банківські інвестиції у корпоративний сектор, ще не набули відповідного статусу джерела стабільного прибутку, чи підтримання ліквідності. На наш погляд, інвестиції такого характеру відіграють роль своєрідного баласту в інвестиційному портфелі вітчизняних банків.

Практичними кроками щодо вирішення цієї проблеми повинні бути розгляд та опрацювання питань, пов'язаних з емісією корпоративних облігацій, забезпеченням ефективного вексельного обігу, котування акцій українських підприємств, а також розгляд та прискорення прийняття проекту Закону України Про строкові фінансові інструменти.

Підводячи підсумок, хочу зауважити, що проведення інвестиційних операцій є показником високого рівня розвитку економіки. Чим вищий цей

рівень, тим більше число суб'єктів ринку потребують послуг банків по операціях із цінними паперами і тим ширший спектр самих цих операцій. У нашій країні, в умовах становлення ринку цінних паперів, поки що тільки великі організації можуть користуватися послугами банків в інвестиційній сфері, але поступово коло подібних клієнтів буде розширюватися, і сприятиме цьому розвиток нових видів банківських операцій з цінними паперами.

Перспективним напрямком конкурентної боротьби у сфері активних банківських операцій є ринок посередницьких операцій та нетрадиційних банківських послуг, що надасть змогу розширити клієнтуру, збільшити обсяг прибутку та диверсифікувати ризики.

Загальновідомим є те, що факторингові операції поширені у всіх країнах світу. Такий розвиток факторингу зумовлений прагненням підприємств до прискорення обігу коштів у розрахунках, скорочення розмірів коштів в дебіторській заборгованості та зменшення обсягу неплатежів [48, с.36-39].

Факторинг – це „придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги із взяттям на себе виконання таких вимог і приймання платежів” [2].

Ми погоджуємось з думкою А.Л. Лобанової [54, с. 100-102], що факторинг є ширшим поняттям, цілим комплексом фінансових послуг:

- фінансування поставок продукції чи надання послуг (кредитування у вигляді попередньої оплати);
- страхування кредитних ризиків;
- облік дебіторської заборгованості;
- контроль за своєчасністю оплати і роботу з дебіторами;
- інкасацію дебіторської заборгованості позичальника тощо.

В Україні факторинг започатковано у 1990 році, проте внаслідок інфляційних процесів і нестабільної економіки основу для факторингових

операцій було підірвано, й факторинг досі не набув належного розвитку.

Проте внаслідок інфляційних процесів і нестабільної економічної ситуації основу для факторингових операцій було підірвано, й факторинг досі не набув належного розвитку. В сучасних умовах значення факторингу постійно зростає, оскільки він дає підприємству можливість отримати майже стовідсоткову гарантію отримання платежів. Але останніми роками факторингові операції відігравали незначну роль у діяльності українських банків. Факторинг здійснювався лише в національній валюті, тобто тільки в межах країни. Міжнародний факторинг, який широко використовується у багатьох країнах світу, в Україні взагалі відсутній.

Однією з причин нерозвиненості факторингу є недостатня поінформованість про його можливості. Головна функція факторингу в сучасних умовах полягає у зменшенні неплатежів, прискоренні товарообігу й створенні стабільної системи фінансового забезпечення виробничої сфери. Застосування факторингу дає змогу перетворити дебіторську заборгованість у наявні кошти, які можуть бути одразу ж використані на виробничі цілі, що позитивно вплине на розвиток економіки.

Використання факторингових операцій має переваги як для постачальників, так і для комерційних банків. Для постачальників вони дають можливість прискореного отримання коштів за відвантаженою продукцією чи надані послуги, зменшення ризику появи сумнівних боргів, оперативного отримання від комерційного банку кредиту, зменшення витрат, пов'язаних із обліком та інкасацією боргів тощо. При здійсненні факторингової операції клієнт уникає ризиків несвоєчасної оплати поставок продукції покупцями, кредитних, валютних і процентних ризиків (несподіваної зміни ринкової вартості грошових ресурсів). Також існують деякі особливості оподаткування постачальника при факторинговому

обслуговуванні. Так, оплату послуг банків за здійснення факторингу відносять до валових витрат.

Факторинг є ефективною системою зменшення ризику для підприємств (особливо тих, що розвиваються), які не бажають брати на себе виконання роботи з перевірки платоспроможності своїх клієнтів і зацікавлені у швидкому отриманні коштів. Він дає змогу нарощувати їм товарообіг із наявними клієнтами та залучати нових. Недоліком факторингу для постачальника є вища вартість цієї операції порівняно зі звичайним кредитом унаслідок високого рівня оподаткування факторингових операцій і підвищеного рівня ризику цих операцій в Україні [59, с. 62].

Здійснення факторингу для комерційних банків дає можливість розширити сферу їх діяльності, залучити нових клієнтів, збільшити і диверсифікувати джерела доходів. До того ж поліпшуються умови кредитування клієнта за рахунок збільшення обороту і поліпшення фінансової звітності клієнта. Основним недоліком факторингу для комерційного банку є висока ризикованість цієї операції в умовах нестабільності економіки, кризи неплатежів через недостатню і недосконалу законодавчу базу в цій сфері. Усі ці фактори змушують банки підвищувати плату за здійснення факторингових операцій. З метою мінімізації ризику комерційні банки лімітують кредитну заборгованість постачальників, страхують окремі угоди тощо.

Але досвід здійснення факторингу в розвинутих країнах доводить його ефективність і можливість подальшого розвитку, в тому числі й у зовнішньоекономічній діяльності. Тому, якщо проаналізувати позитивні й негативні аспекти факторингу для кожної зі сторін, можна зробити певні висновки. По-перше, у розвитку факторингу зацікавлені й комерційні банки, і їхні клієнти. Тому можна сподіватися на розвиток факторингу в Україні за умови стабілізації ринкових відносин і формування ефективного грошового обігу. По-друге, здійснення факторингових операцій дасть

зможу українським банкам значно розширити коло своїх клієнтів, збільшити обсяг прибутку і диверсифікувати їхні операції і пов'язані з ними ризики. По-третє, комерційні банки України (особливо великі й стабільні) зможуть підвищити свою конкурентоспроможність, оскільки факторинг хоч і ризикований, але високоприбутковий вид діяльності. Проте першочергове завдання полягає у створенні сприятливої економічної ситуації в країні, досконалого законодавства у цій сфері й ефективної податкової системи.

Виходячи з цього, проблема розвитку факторингових операцій, на нашу думку, є не тільки проблемою на законодавчому та податковому рівні, а й проблемою оздоровлення, поживлення економічної ситуації в Україні.

Ще одним перспективним напрямком є розвиток трастових (фідуціарних) послуг комерційних банків. Під трастовими послугами маються на увазі такі, що засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа – довіритель – передає майно у розпорядження іншій – довірительного власника для управління в інтересах третьої особи – бенефіціара. Бенефіціаром може бути і сам довіритель майна [1]. Трастові операції тісно пов'язані з такими банківськими операціями та послугами, як валютні, операції з обліку, збереження цінностей, інвестування, консультування, розміщення коштів здійснення фінансового контролю за виконанням угод тощо [38, с. 133-139]. Але треба наголосити, що зазначений вид послуг має комісійно-посередницький характер і не є кредитним.

В Україні, на відміну від розвинутих країн світу, трастові послуги лише починають розвиватися, але деякі з них уже досить популярні й широко використовуються.

Позитивною рисою є поступове зростання обсягу надання трастових послуг в Україні, що відбулося за рахунок збільшення кількості трастових послуг наданих фізичним особам. Трастові взаємовідносини з юридичними

особами становили у 2006 році невелику частку (5 млн. грн.), та не набули належного розвитку в сучасних умовах. Здійснення трастових операцій позитивно позначилося на угодах. Так, клієнти змушені звертатися до трастових відділів комерційних банків, по-перше, внаслідок відсутності або недостатнього рівня здані для розпорядження майном; по-друге, внаслідок можливості втрати власниках свого майна в разі самостійного здійснення ним операцій, що потребують відповідної кваліфікації і можливостей; по-третє, внаслідок неможливості зберігання певних видів цінностей і відсутності необхідних надійних приміщень. Усе це стосується насамперед фізичних осіб, які не мають спеціальних знань і можливостей у певній сфері й змушені вдаватися до послуг комерційних банків.

Юридичні особи переважно розпоряджаються майном на власний розсуд, маючи фахівців у різних сферах управління майном, необхідні приміщення для зберігання цінностей тощо. Це спричинило скорочення трастових послуг, наданих суб'єктам господарювання. По-четверте, клієнти потребують надання трастових послуг унаслідок обмежень деяких видів діяльності для фізичних і юридичних осіб, які можуть здійснювати комерційні банки (наприклад, валютні операції). Комерційні банки, в свою чергу, зацікавлені у наданні трастових послуг. З їх допомогою вони мають можливість залучити нових клієнтів, диверсифікувати операції та джерела прибутку [17, с. 89].

Важливим моментом є те, що трастові послуги дають змогу комерційним банкам залучати додаткові кошти, які можуть бути використані ними і давати прибуток. Надання трастових послуг потребує певних знань і кваліфікації персоналу банку, але ці послуги характеризуються порівняно невеликими витратами й ризикованістю. А враховуючи певні проблеми ліквідності комерційних банків, посилення конкуренції і зменшення прибутковості традиційних банківських операцій, надання трастових послуг має певні переваги в сфері залучення нових

клієнтів, підвищення прибутковості й конкурентоспроможності, а крім того, всі можливості для подальшого розвитку в Україні.

Ще одним перспективним напрямом у наданні нетрадиційних банківських послуг є розвиток лізингу, оскільки більшість підприємств стикається з проблемою оновлення основних фондів. З іншого боку, чимало підприємств — постачальників обладнання мають труднощі, пов'язані з реалізацією власної продукції. У цьому разі з допомогою лізингу можна розв'язати наявні проблеми. Для України лізинг — нове поняття, тому відсутній необхідний досвід у цій сфері. В таких країнах, як США, Канада, Італія, Іспанія, Швеція з допомогою лізингу здійснюється близько 30% усієї інвестиційної діяльності. Лізингові операції почали широко використовувати комерційні банки Росії. В Україні обсяг лізингових інвестицій не перевищує 10—12% загальної потреби в них [51, с. 38].

Лізинг, на наш погляд, є — технологією економічних відносин, що сприяє прискоренню реалізації продукції, з одного боку, і оновленню основних фондів, з іншого, що є дуже актуальним в умовах економіки України.

Відповідно до п. 9 ст. Закону України „Про банки банківську діяльність” банки мають право придбати на власні кошти засоби виробництва (певне майно автомобілі, літаки, устаткування, транспортні засоби, обчислювальну техніку тощо) для передачі їх клієнтам в оренду [2]. Така форма фінансово-кредитних відносин називається лізингом і в банківській практиці набула широкого розповсюдження. На прохання клієнта банк купує певне майно і приймає на себе всі зобов'язання власника, включаючи відповідальність за збереження майна, внесення страхових платежів, оплату майнових податків. Клієнт, на прохання якого було куплене майно, підписує з банком строковий договір оренди, в якому визначаються, поряд з іншими умовами, розмір орендної плати і періодичність її внесення, можливість продажу клієнту устаткування після закінчення строку договору.

Згідно Закону України „Про лізинг” – це „підприємницька діяльність спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням із лізингодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингодержувачем періодичних лізингових платежів” [3]. Стосовно комерційного банку, лізинг є різновидом довгострокового кредиту, який надається в натуральній формі і погашається клієнтом у розстрочку. При здійсненні такої лізингової операції банки організують отримання довгострокової позики в одного або у декількох кредиторів на суму до 80 % вартості зданих в оренду активів. За організацію позики банки отримують від орендаря додаткову винагороду [37, с. 88].

Для банків надання лізингових послуг – доволі безпечна операція, адже вона базується на принципах цільового використання кредиту та його забезпеченості ліквідною заставою. Лізинг взагалі відкриває перед банками широкі можливості. Зокрема в Україні за його застосування можна подолати цілу низку негативних явищ у сфері кредитування.

Застосування лізингу в діяльності банків – це шлях до безпечного кредитування. Пролягає він через процес неухильного нарощування обсягів лізингових операцій, завдяки чому можна було б поступово витіснити або суттєво скоротити обсяги інвестиційних кредитів, які порівняно з лізингом менше забезпечені, а тому ризиковіші.

Для банкірів особливий інтерес становить фінансовий лізинг. За вже цитованим законом – це „договір лізингу, в результаті укладення якого лізингодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на термін, не менший строку, за який амортизується 60 відсотків вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору” [2]. Тобто це по суті кредитна операція, яка здійснюється в майновій формі з використанням (замість застави)

надійнішого і простішого (порівняно з процедурою стягнення заборгованості) забезпечення у вигляді відстроченого й цільового придбання майна у кредитора (лізингодавця) позичальником (лізингоотримувачем).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Актив банку – це той чи інший об’єкт, який контролюється банком і відповідає таким вимогам: або приносить дохід, або можна обміняти на такий об’єкт, що приносить дохід. З позиції обліку банку, активами є статті бухгалтерського балансу, що відображають розміщення і використання ресурсів банку. Банківські активи утворюються в результаті активних операцій, тобто розміщення власних і залучених коштів з метою одержання доходу, підтримки ліквідності і забезпечення функціонування банку. Саме у результаті активних операцій банк отримує основну частину доходів незважаючи на їх ризиковість.

У структуру банківських активів входять:

1. Первинні резерви;
2. Вторинні резерви;
3. Дохідні активи;
4. Вкладення у основні засоби.

До первинних резервів належать активи, які в будь-який час можуть бути використані банком для видачі вкладів і здійснення поточних платежів.

Вторинні резерви — це група активів банку, які в достатньо короткий термін можуть бути трансформовані у первинні резерви і використані для виконання поточних платежів за зобов'язаннями банку. Основне їхнє призначення — бути джерелом поповнення первинних резервів, а також забезпечувати одержання прибутку.

Дохідні (робочі) активи становлять найбільшу частку у структурі активів банку. До таких активів належать позики та довгострокові інвестиції у цінні папери. Основним критерієм віднесення до цієї групи є те, що вони забезпечують дохід і відносно швидко циркулюють. Ці активи мають нижчу ступінь ліквідності, проте для забезпечення рентабельності роботи керівництво банку прагне до збільшення питомої ваги цих груп в активах банку.

Вкладення в основні засоби – це найдовгостроковіші активи банку, без яких не можливе нормальне функціонування кредитно-фінансової установи. Як і будь-якій організації, комерційному банку необхідні приміщення, меблі, технічні засоби. Ця група активів не дає безпосередньо ніякого прибутку, проте без них не можлива організація роботи з моменту його створення. Проте на відміну від промислових підприємств, у структурі активів банку основні засоби і майно займають незначну частку (10 – 15%).

Поряд з тим, банківські активи поділяють за ступенем ліквідності та ступенем ризиковості.

2. Кредити становлять більше 50% всіх активів банку і забезпечують 2/3 усіх доходів. Вони є найбільш прибутковою, але й найбільш ризиковою частиною банківських активів. Теорія портфеля пропонує розглядати не кожен окрему позику, а сукупність усіх кредитів з їх взаємовпливом та взаємозалежністю. Кредитний портфель — це сукупність усіх позик, наданих банком з метою одержання прибутку. Розмір кредитного портфеля оцінюється за балансовою вартістю всіх кредитів банку, у тому числі прострочених, пролонгованих, сумнівних. У структурі балансу банку кредитний портфель розглядається як єдине ціле та складова частина активів банку, котра має свій рівень дохідності і відповідний рівень ризику. Дохідність і ризик — основні параметри управління кредитним портфелем банку.

Якість та склад кредитного портфеля істотно залежить від організації кредитної роботи в банку. Кредитна організаційна структура в кожному конкретному банку має свої особливості, що визначаються розмірами, можливостями банку, а також потребами клієнтури.

3. Щодо інвестиційних операцій комерційних банків, метою яких є отримання доходу і нарощування капіталу, то сфера застосування їх тепер обмежена і це зумовлено різними факторами: недосконалістю чинного законодавства, нестабільністю економічного становища країни (інфляція,

нерозвинутість ринку капіталів та його інфраструктури, низькі темпи приватизаційних процесів).

Особливу і роль у активізації інвестиційної діяльності за нинішніх економічних умов, що склалися в Україні, мають зіграти комерційні банки, які виступають посередниками у перерозподілі тимчасово вільних коштів. При цьому значущою формою участі комерційних банків у інвестиційному процесі є інвестиційний кредит.

На сьогоднішній час українські комерційні банки знаходяться на шляху еволюційного розвитку інвестиційного кредитування. Розвиток інвестиційних процесів приведе до зміцнення підприємств, формування додаткових ресурсів як підприємств, так і комерційних банків (зростання залишків на поточних рахунках збільшення строкових депозитів як тимчасово вільних коштів). Водночас еволюційний розвиток інвестиційних процесів досить довгий шлях і, може привести в перспективі до перерозподілу і концентрації фінансових ресурсів у підприємств певних галузей економіки, зокрема у підприємств експортоорієнтованих галузей.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ ТА ПРАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ КОМЕРЦІЙНИМИ БАНКАМИ

2.1. Аналіз кредитно-інвестиційної діяльності українських банків в сучасних умовах

Розвиток економіки України, послідовне зростання та ефективна діяльність усіх її галузей вимагають активізації інвестиційного процесу в країні. У контексті проблеми особлива роль належить банківському сектору як домінуючій ланці фінансової системи. Комерційні банки забезпечують трансформацію капіталу та виступають посередниками в перерозподілі тимчасово вільних коштів, що набуває особливої актуальності в активізації інвестиційної діяльності.

Інтеграційні та глобалізаційні процеси вимагають від банківської системи дедалі різноманітнішого кола операцій, а відповідно, і підвищення рівня ресурсного забезпечення, удосконалення управління ризиками та стабільного функціонування. Тому основною передумовою розвитку вітчизняної економіки є інтенсивний розвиток банківської сфери шляхом розширення спектра операцій та послуг. Кредитно-інвестиційна діяльність банків є порівняно новим, але перспективним напрямом. Ураховуючи те, що на сучасному етапі інвестиційна привабливість вітчизняної економіки в міжнародному аспекті є досить низькою, інтерес до українських банків як до можливих інвесторів зростає. Співпраця банків із реальним сектором економіки, у першу чергу, на кредитно-інвестиційній основі, є пріоритетним завданням для обох сторін. Гостра потреба господарюючих суб'єктів в інвестиціях породжує проблему пошуку їх ресурсного забезпечення. В умовах недостатності власних коштів для розвитку підприємницької діяльності саме банківські кредити можуть стати основним джерелом реалізації вітчизняних інвестиційних проектів. Водночас, існує ряд проблем, пов'язаних із залученням банківських ресурсів у реальну економіку. Серед факторів,

які перешкоджають довгостроковому кредитуванню господарюючих суб'єктів, виділяють високі процентні ставки за кредит, обмежені обсяги банківських ресурсів, ризики фінансування та відсутність досвіду організації ефективної кредитно-інвестиційної діяльності.

Відіграючи роль фінансового посередника між населенням, суб'єктами господарювання та державою, банки забезпечують, по-перше, концентрацію тимчасово вільних грошових коштів, по-друге, перерозподіл акумульованих ресурсів відповідно до потреб економіки, по-третє, прискорення, упорядкування та раціоналізацію грошового обороту й, по-четверте, здійснення збалансованої діяльності, спрямованої на досягнення як власних інтересів, так й інтересів суспільства в цілому. Поступова трансформація національної економіки та розвиток ринкових відносин відкрили нові напрями діяльності банківського сектора, даючи можливість розширити спектр банківських послуг.

Банківський кредит є одним із можливих джерел інвестиційних ресурсів. Займаючись кредитно-інвестиційною діяльністю, банки виходять на інвестиційний ринок як особливі суб'єкти, які виконують не стільки роль інвестора, скільки роль посередника, який акумулює на ринку тимчасово вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб та трансформує їх у кредитні ресурси інвестиційного призначення. Участь банків в інвестиційних процесах сприяє рівномірному розподілу фінансових ресурсів між різними сферами підприємницької діяльності. Звернемося тепер до аналізу практики кредитно-інвестиційної діяльності українських банків, який базується на оцінці їх кредитно-інвестиційного портфеля. Останній являє собою сукупність усіх позик, наданих банками, та придбаних ними цінних паперів. Динаміка зміни основних показників кредитно-інвестиційного портфеля вітчизняних банків наведена в табл. 2.1.

З огляду на наведені дані неможливо простежити чітку тенденцію як щодо окремої групи показників, так і щодо їх загальної суми. Стрімке

збільшення обсягу кредитно-інвестиційного портфеля банків майже на 300,00 млрд. грн. на початок 2009 року не мало продовження в наступних періодах. Навпаки, 2009 рік у порівнянні з попереднім роком, ознаменувався суттєвим зменшенням загального показника - з 759,69 млрд. грн. до 635,42 млрд. грн. Така ситуація була зумовлена розгортанням хвилі фінансово-економічної кризи, що, перш за все, заторкнула банківський сектор, унаслідок чого зменшилися грошові вкладення в національну економіку. У наступні періоди нарощування обсягів кредитно-інвестиційного портфеля вітчизняними банками також не спостерігалось. Причиною цього може бути збільшення банками резервів під заборгованість клієнтів, яка вираховується із загального показника кредитно-інвестиційного портфеля. Для прикладу, за даними Асоціації українських банків, у 2009 році до резерву було відраховано понад 130,00 млрд. грн. [11]. Переважна частина цієї суми становила резерв під заборгованість фізичних та юридичних осіб, які також постраждали від фінансової кризи та перейшли до класу "сумнівних позичальників".

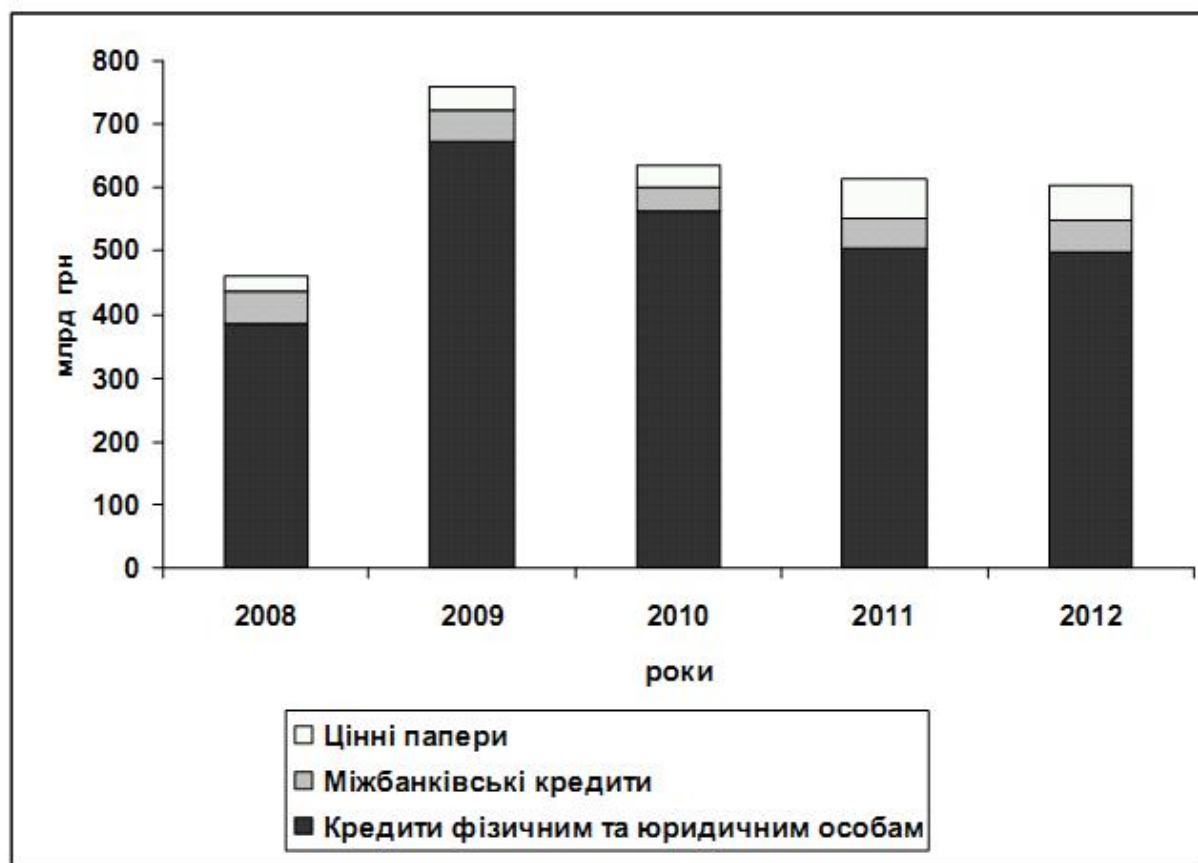
Таблиця 2.1

Кредитно-інвестиційний портфель банків України за 2008-2012 роки

(на початок періоду, млрд грн)*

<i>Показник</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
Міжбанківські кредити	51,08	47,43	37,57	45,13	49,13
Кредити фізичним та юридичним особам	385,28	673,68	562,66	504,46	498,90
Цінні папери	25,79	38,58	35,20	63,70	56,16
Разом	462,15	759,69	635,43	613,29	604,19

Частка кожного показника в загальному обсязі кредитно-інвестиційного портфеля відображена на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Динаміка зміни обсягів основних показників кредитно-інвестиційного портфеля комерційних банків України у 2008-2012 рр. (на початок періоду, млрд. грн.).

Очевидно, що основною складовою кредитно-інвестиційного портфеля вітчизняних банків є кредити, видані на потреби населення та суб'єктів господарювання. При цьому кредити юридичним особам складають майже 2/3 загального обсягу. Варто зазначити, що у 2007-2008 роках активізації процесу кредитування економіки посприяло розширення обсягів залучення коштів до банківської системи, що стало поштовхом до зниження процентних ставок за кредитами. У цей період швидкими темпами зростали обсяги довгострокових кредитів як для суб'єктів господарювання, так і для фізичних осіб.

Їх приріст утрічі перевищив приріст вимог банків за короткостроковими кредитами. Наприкінці 2008 року та протягом 2009 року залишки за кредитами почали стрімко зменшуватися. Це відбулося за рахунок зменшення кредитів, наданих на строк до 1 року, що

частково пов'язано як із погашенням, так і з пролонгацією раніше отриманих кредитів. У 2010 році кредити, надані юридичним особам, залишались основним напрямом кредитування вітчизняних банків. Найбільше зростання спостерігалось за довгостроковими кредитами - на 25% у порівнянні з попереднім роком, що свідчить про певний ріст банківської кредитно-інвестиційної діяльності. Проте на початок 2012 року ситуація погіршилася. Кредитні вкладення довгострокового характеру в порівнянні з попереднім періодом зменшилися, а нарощування спостерігалось тільки щодо короткострокових кредитів. Видані банками кредити в основному направлялися на споживчі потреби населення та поточну діяльність суб'єктів господарювання.

Що стосується цінних паперів у портфелі вітчизняних банків, то їхня частка в загальному обсязі становила щорічно лише 7%. При цьому слід зазначити, що в загальному обсязі переважали цінні папери, випущені державним сектором. Крім того, розміщення державних цінних паперів відбувалось в основному через рефінансування комерційних банків Національним банком України. Щодо цінних паперів господарюючих суб'єктів, то їхня частка не перевищує 20% від загального обсягу цінних паперів, придбаних банками України [2, с. 34; 3, с. 54].

Відомо, що характер кредитно-інвестиційної діяльності впливає на прибутковість та ліквідність комерційного банку. Підвищення питомої ваги кредитно-інвестиційних вкладень у загальних активах свідчить про те, що комерційний банк намагається підвищити прибутковість активів, нехтуючи їхньою ліквідністю [4, с. 21]. Для визначення характеру кредитно-інвестиційної діяльності банків використовують коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля в загальних активах:

$$K_{кип} = \frac{КИП}{A} * 100\%$$

де $K_{КИП}$ - коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля у загальних активах; $КИП$ - обсяг кредитно-інвестиційного портфеля; A - загальні активи.

Критерії оцінки кредитно-інвестиційної діяльності банку наведені в таблиці 2.

Таблиця 2.2

Критерії оцінки кредитно-інвестиційної діяльності банку*

Значення коефіцієнта рівня кредитно-інвестиційного портфеля в активах, %	Характеристика кредитно-інвестиційної діяльності
Менше 65	Пасивна
65 – 75	Активна
Більше 75	Ризикова

Розраховані коефіцієнти рівня кредитно-інвестиційного портфеля українських банків у загальних активах за 2008-2012 роки подані в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля в загальних активах вітчизняних банків за 2008-2012 роки (на початок періоду)*

Показник	2008	2009	2010	2011	2012
Активи, млрд грн	599,40	926,09	880,30	942,09	1 054,28
Кредитно-інвестиційний портфель, млрд грн	462,15	759,69	635,43	613,29	604,19
Коефіцієнт рівня кредитно-інвестиційного портфеля в загальних активах, %	77	82	72	65	57

Відповідно до значень коефіцієнта рівня кредитно-інвестиційного портфеля в активах, характер діяльності банківської сфери за перші два роки аналізованого періоду можна назвати ризиковим. У цей період спостерігається підвищення кредитної активності банків. Ризиковість пояснюється можливістю виникнення сумнівної або безнадійної заборгованості. Саме ці проблеми спіткали банківську систему України під час кризового періоду. Тому в подальші роки спостерігалася тенденція до стрімкого зниження питомої ваги кредитно-інвестиційного портфеля в загальних активах. Станом на 01.01.2012 р., згідно із розрахованим коефіцієнтом, кредитно-інвестиційну діяльність банків

можна назвати пасивною. Так, наразі в активах збільшилася частка готівкових коштів та коштів на рахунках.

Викладені дані дозволяють зробити висновок, що активність банків у сфері кредиту та інвестицій дещо пригальмувалася кризовими явищами в економіці держави. Проте спад кредитно-інвестиційної діяльності банків поступово знижує свої обороти. Фахівці засвідчують "очищення" кредитно-інвестиційних портфелів банківської системи України від проблемної заборгованості [1].

Варто зазначити, що за останні роки в Україні значно покращилися умови для ведення ефективної кредитно-інвестиційної діяльності. На нашу думку, основними факторами, що позитивно вплинули на здійснення банківських інвестицій у реальний сектор економіки, є такі:

- вихід економіки держави з кризового стану;
- підвищення доходів фізичних та юридичних осіб;
- підвищення рівня власного капіталу банків;
- розширення фінансових можливостей банків за рахунок активного залучення коштів;
- зростання ліквідності банківських установ;
- зменшення вартості кредитних ресурсів;
- зростання інвестиційної привабливості вітчизняної економіки.

Попри всі позитивні зрушення в економіці, активізація та ефективне ведення банківської кредитно-інвестиційної діяльності українськими банками залежить і від інших не менш важливих факторів. Серед них, у першу чергу, варто виділити достатність ресурсної бази. Належна забезпеченість коштами дає змогу банківським установам виконувати більший спектр активних операцій. За таких обставин має значення також склад та структура банківських ресурсів. Адже тільки кошти, залучені або запозичені на тривалий термін, можуть бути використані в інвестиційних операціях. Наявність переважно коштів короткотермінового

характеру, спонукає банки вкладати їх у звичні активні операції, наприклад, надавати споживчі кредити.

Не менш важливе значення має й попит на кредити, зміни якого впливають на рівень активізації інвестиційної банківської діяльності. Підвищення вартості кредитних ресурсів зменшує попит на них, особливо в найчисельнішій категорії позичальників - населення. За таких умов банки змушені шукати альтернативних шляхів ведення активної діяльності.

Оптимальним варіантом у цьому випадку стає вкладення коштів у цінні папери, що, у свою чергу, передбачає наявність розвинутого ринку цінних паперів.

Стан ринку залежить від попиту та пропозиції цінних паперів та їх привабливості для потенційних інвесторів. Банківські інвестиції у фінансові активи зростають зі зниженням вартості фондових інструментів.

В іншому випадку банки надають перевагу кредитуванню.

Необхідною складовою банківської інвестиційної діяльності є моніторинг ринку позикових коштів.

Попит на короткострокові та споживчі кредити пригальмовує інвестиційну діяльність банків, а зростаюча необхідність у довгострокових інвестиційних кредитах стимулює її.

Вагоме значення для розвитку кредитно-інвестиційної діяльності банківського сектора має загальнодержавна економічна політика. Упровадження дієвих монетарних, фіскальних та правових інструментів дасть змогу поліпшити умови ведення підприємницької діяльності, що покращить інвестиційний клімат у державі. Крім цього, одним із необхідних заходів, на нашу думку, є вдосконалення чинних та розробка нових нормативно-правових актів щодо банківського інвестування та, зокрема, кредитно-інвестиційної діяльності банків. Наявність єдиного підходу, чіткої стратегії та правового підґрунтя в цій сфері є важливою умовою не тільки для ефективної діяльності

банківського сектора економіки, але й для соціально-економічного розвитку країни в цілому.

2.2. Регулятивний вплив держави на механізм проведення та обсяги активних операцій комерційних банків в умовах фінансової кризи

Банківська діяльність за своєю природою пов'язана з ризиками, спричиненими різними обставинами. Серед банківських ризиків особливого значення набувають кредитні ризики, які безпосередньо пов'язані з веденням банківської діяльності, забезпеченням умов стабільного надання кредитних ресурсів для потреб економічного зростання.

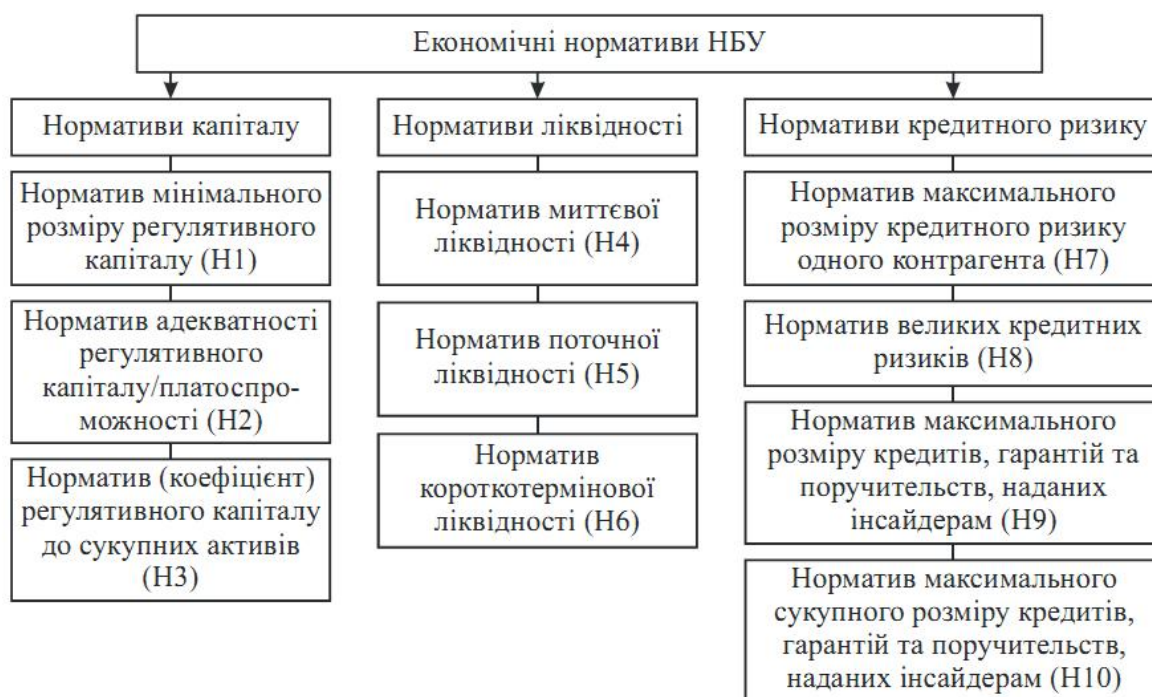
Ефективність кредитної діяльності банків сьогодні є необхідним, якщо не вирішальним, чинником життєдіяльності банків, оскільки кредитний портфель становить, у більшості випадків, від третини до половини всіх активів банку. Це й зумовлює підвищену увагу до управління кредитним процесом загалом та кредитним ризиком зокрема.

Кредитні операції займають найбільшу частку в активних операціях банку. Вони є одним із найефективніших, тобто прибуткових способів розміщення ресурсів банку, водночас – це найбільш ризикований вид операцій банку. Кредитні операції формують кредитний портфель банку. Він відображає ринкову позицію банку, його бізнес-стратегію, стратегію управління ризиками та можливості банку щодо надання кредитів.

Постійний аналіз кредитного портфеля в системі управління банком дає змогу вибрати варіант раціонального розміщення ресурсів, напрями кредитної політики банку, знизити ризик за рахунок диверсифікації кредитних вкладень, прийняти рішення щодо доцільності надання позики клієнтам залежно від їх кредитоспроможності, галузевої

належності, форм власності тощо. Результати аналізу дають змогу приймати рішення про зміну напрямів та методів кредитування.

Для вимірювання рівня ризику існують критерії, які дають змогу кількісно визначити ризик, прийнятний для банку. Такими критеріями, зокрема, є встановлені НБУ економічні нормативи [1], які, для забезпечення мінімізації рівня ризику, є обов'язковими до виконання всіма банками (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Економічні нормативи Національного банку України, за допомогою яких здійснюється управління грошовим обігом і банківською діяльністю [2]

Відповідно до Постанови НБУ №368 від 28.08.2001 р., до нормативів кредитного ризику належать [1]:

- Н7 – норматив максимального розміру на контрагента;
- Н8 – норматив великих кредитних ризиків;
- Н9 – норматив максимального розміру кредитів, гарантій, поручительств, наданих одному інсайдеру;
- Н10 – норматив максимального розміру кредитів, гарантій, поручительств, наданих інсайдерам.

У табл. 2.4 наведено динаміку дотримання банками України економічних нормативів НБУ упродовж 2006-2010 рр.

Таблиця 2.4

Динаміка дотримання банками України економічних нормативів НБУ за 2006-2010 рр. [3]

Нормативи		Роки				
		2006	2007	2008	2009	2010
Н1	Норматив мінімального розміру регульовального капіталу (тис. грн)	41148342	72264704	123065598	135802128	160896945
Н2	Норматив адекватності регульовального капіталу/платоспроможності (не менше 10 %)	14,19	13,92	14,03	18,08	20,83
Н3	Норматив (коефіцієнт) співвідношення регульовального капіталу до сукупних активів (не менше 9)	9,34	8,91	11,82	13,91	14,57
Н4	Норматив миттєвої ліквідності (не менше 20 %)	56,73	53,6	62,38	64,45	58,8
Н5	Норматив поточної ліквідності (не менше 40 %)	70,19	75,31	75,16	72,9	77,33
Н6	Норматив короткострокової ліквідності (не менше 60 %)	37,83	39,93	32,99	35,88	91,19
Н7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 %)	21,45	22,56	23,04	21,56	21,04
Н8	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регульовального капіталу)	191,44	171,06	187,36	169,21	161,2
Н9	Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 5 %)	1,97	2,01	1,66	0,93	0,81
Н10	Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 30 %)	5,86	6,84	5,76	3,31	2,25
Н11	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (не більше 15 %)	0,68	0,58	0,22	0,07	0,05
Н12	Норматив загальної суми інвестування (не більше 60 %)	10,17	9,05	5,52	3,12	3,35

Як свідчать дані табл. 2.4, банки України на кінець 2006-2010 рр. дотримувались нормативів кредитного ризику, встановлених Національним банком України.

Так, найвищі в досліджуваному періоді значення нормативів кредитного ризику для банків України зафіксовані:

- для показника максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) в розмірі 23,04 % за нормативу не більше 25% станом на кінець 2010 р.;

- для показника великих кредитних ризиків (Н8) в розмірі 191,44% за нормативу не більше 8-кратного розміру регульовального капіталу станом на кінець 2006 р.;

- для показника максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9) в розмірі 2,01% за нормативу не більше 5,0% станом на кінець 2007 р.;

- для показника максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н10) в розмірі 6,84% за нормативу не більше 30% станом на кінець 2007 р.

Дотримання економічних нормативів кредитного ризику комерційними банками розкрито у річній фінансовій звітності, у розділі "Примітки", за даними яких проаналізуємо дотримання економічних нормативів кредитного ризику окремими комерційними банками. Значення нормативів кредитного ризику банків на звітні дати наведено у табл. 2.5.

Як показують дані табл. 2.5, досліджувані банки станом на кінець 2006-2010 рр. виконували нормативи кредитного ризику, встановлені НБУ. Так, найнижчі у досліджуваному періоді значення нормативів кредитного ризику зафіксовано у ПАТ "Кредобанк" – станом на кінець 2009 р. Н8 дорівнював 35,45 %, Н9-0,04 %, Н10-1,03 %.

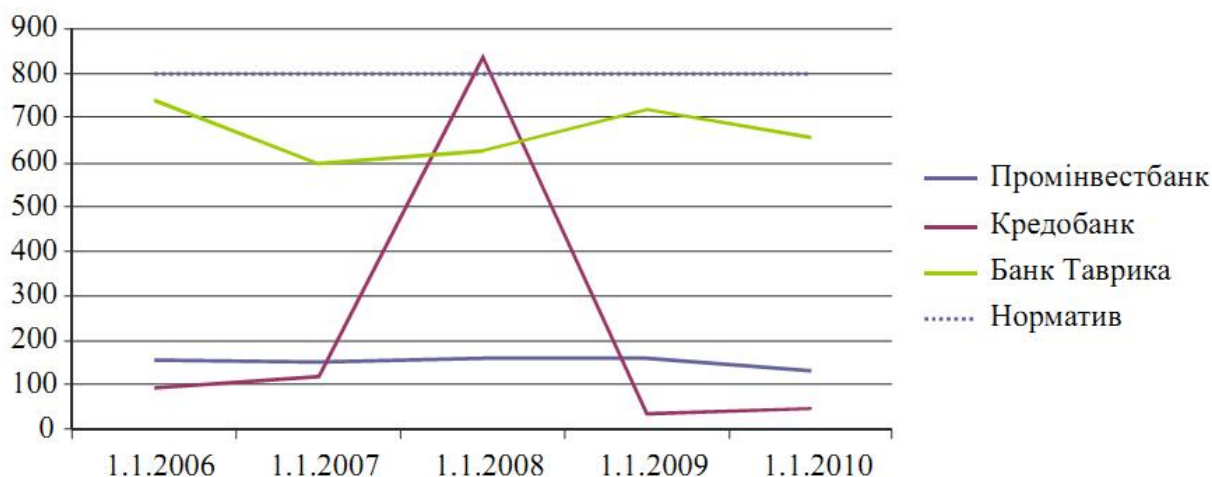
Таблиця 2.5

**Виконання економічних нормативів кредитного ризику НБУ станом
на кінець 2006-2010 рр. банками, що досліджуються**

Банки	Роки	Нормативи			
		Н7	Н8	Н9	Н10
		Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 відсотків)	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регульованого капіталу)	Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 5 відсотків)	Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 30 відсотків)
ПАТ "Промінвестбанк"	2006	23,6	153,8	4,4	10,24
	2007	24,49	151,8	3,78	11,05
	2008	22,46	158,3	2,67	4,6
	2009	20,54	160,2	1,45	1,89
	2010	21,76	131,5	1,27	2,84
ПАТ "Кредобанк"	2006	19,16	92,4	0,87	7,61
	2007	22,4	118,4	1,21	5,21
	2008	39,6	836,9	0,16	4,33
	2009	14,72	35,45	0,04	1,03
	2010	13,84	46,87	1,65	2,08
ПАТ "Банк "Таврика"	2006	22,04	738,7	2,48	8,07
	2007	23,9	598,2	4,98	10,69
	2008	24,37	623,6	4,26	11,89
	2009	23,76	720,5	1,28	2,62
	2010	21,91	654,5	0,91	1,35

**Рис. 2. Виконання нормативу Н7 досліджуваними банками
станом на кінець 2006-2010 рр.**

Формування резервів під кредитні операції мало на меті забезпечення від негативних явищ, що розгорнулися на грошово-кредитному ринку наприкінці 2008 р. і підготуватися до можливого подальшого погіршення економічної ситуації 2009 р., що може спричинити зниження якості кредитного портфеля. Причому банк виходив із принципу максимальної обережності і формував резерв з огляду на найбільш песимістичний сценарій.

Рис. 2.3. Виконання нормативу Н8 досліджуваними банками станом на кінець 2006-2010 рр.

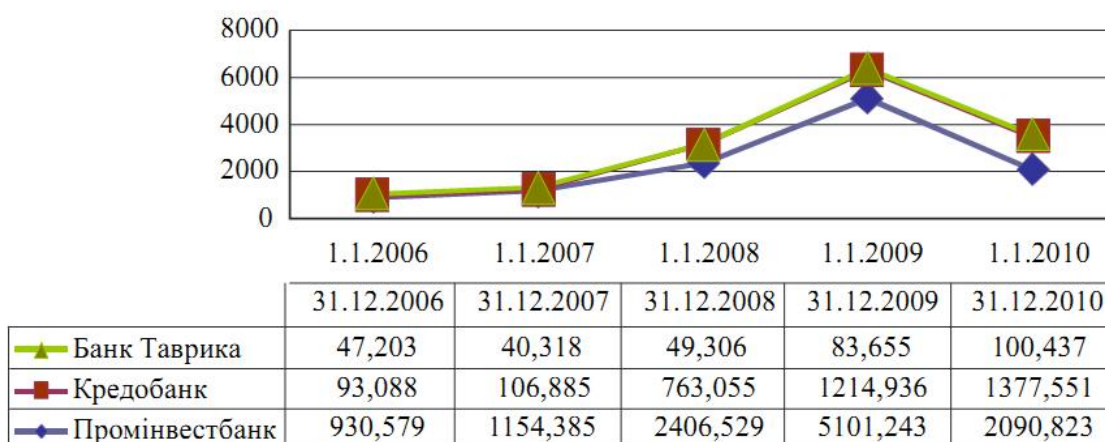
Однак, після істотного нарощення регульовального капіталу, яке відбулося внаслідок збільшення статутного капіталу, порушень нормативів кредитного ризику у банків не було. Отже, для покриття кредитного ризику банк формує спеціальний резерв під кредитну заборгованість, який відображається в балансі на рахунках 1, 2 та 3 класів. Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями формується щомісячно, виходячи зі стану кредитного портфеля банку згідно з вимогами Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затвердженого постановою Правління НБУ від 06.07.2000 за № 279 із змінами та доповненнями. Резерви створюються у тій валюті, в якій обліковується заборгованість.

Створені резерви мають суворо цільові напрямки використання та спрямовуються на покриття заборгованості (втрат) за рішенням Правління банку або Спостережної Ради. Для розрахунку резерву під кредитні ризики банк здійснює класифікацію кредитного портфеля за кожною кредитною операцією залежно від фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитної операції. За результатами класифікації кредитного портфеля визначається

категорія кожної кредитної операції: "стандартна", "під контролем", "субстандартна", "сумнівна" чи "безнадійна".

Загальна заборгованість за кредитними операціями становить валовий кредитний ризик для кредитора. Для розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначається чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику, класифікованого за ступенями ризику, на вартість прийнятного забезпечення.

Оскільки інформацію щодо класифікації кредитного портфеля банків за ступенем кредитного ризику, згідно з вимогами НБУ, на цей час не висвітлюють банки публічно, то у нас немає змоги провести аналіз динаміки чистого кредитного ризику упродовж досліджуваного періоду. Банк має створювати та формувати резерви для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах. Розглянемо динаміку обсягів, сформованих досліджуваними банками резервів під знецінення за кредитами станом на кінець 2006-2010 рр. (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Динаміка обсягів резервів під знецінення за кредитами досліджуваних банків станом на кінець 2006-2010 рр.

Як бачимо з даних рис. 4, найнижчий обсяг сформованих резервів за кредитами станом на кінець 2010 р. виявлено у ПАТ "Банк "Таврика" – 100437 тис. грн, найвищий обсяг у ПАТ "Промінвестбанк" – 2090823

тис. грн. Безнадійна кредитна заборгованість може бути списана з балансу банку за рахунок створених резервів на підставі рішення Правліннята Ради банку. Теж саме стосується списання нарахованих до отримання відсотків за рахунок резерву, якщо їх стягнення є неможливим.

Списання кредитів та нарахованих відсотків за рахунок сформованих резервів в іноземній валюті відбувається за офіційним курсом, що діє на дату прийняття рішення про списання. Теж саме стосується й списання нарахованих до отримання валютних процентів.

Таким чином, через погіршення якості кредитного портфеля українські банки істотно збільшили у 2008-2010 рр. обсяги резервів під знецінення за банківськими кредитами, щоб пом'якшити кредитні ризики, що виникли внаслідок погіршення ситуації на грошово-кредитному ринку.

2.3. Оцінка управління активами банків у посткризових умовах розвитку економіки

В умовах підвищеної фінансової нестабільності та збиткової діяльності багатьох банків України важливого значення набуває підвищення ефективності їх діяльності, яка значною мірою залежить від якісного управління активами і пасивами банків. Виходячи з концепції банку, що динамічно розвивається, забезпечити фінансову стійкість банку і його сталий розвиток можливо у разі ефективного управління банківськими ризиками та гнучкого управління активами і пасивами, яке передбачає не тільки мінімізацію процентного ризику і ризику втрати ліквідності, як прийнято вважати, але й мінімізацію збитків на випадок різкого погіршення зовнішніх умов і виконання комплексу дій щодо забезпечення надійності, фінансової стійкості банку за рахунок дотримання інтересів різних груп клієнтів, перш за все в частині невтрати банком ліквідності і платоспроможності та забезпечення своєчасного проведення розрахунків і отримання грошових коштів з рахунку в банку.

Процес прийняття управлінських рішень в банку ґрунтується не тільки на комплексному аналізі структури, динаміки і узгодженості активних і пасивних операцій, дохідності і маржі операцій банку, а обов'язково включає оцінку банківських ризиків та фінансової стійкості банку. Зауважимо, що проблеми забезпечення стійкості комерційного банку розглядалися багатьма вченими [1-5]. У той же час в економічній літературі відсутній єдиний підхід щодо визначення понять «стійкість» і «стабільність», часто їх вважають синонімами, не розмежовуються поняття фінансової стійкості банків та суб'єктів господарювання, стійкість окремого банку і банківської системи, фінансовий стан і фінансова стійкість банку і т. п.

Узагальнюючи існуючі визначення стійкості, М. М. Бобрик пропонує визначати стійкість комерційного банку як «якісний динамічний стан діалектичної рівноваги, при якому реалізується його сутність і призначення в економіці, і яке зберігається протягом відносно тривалого періоду часу в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, супроводжується розширенням відтворення його діяльності з кількісної і якісної сторін у відповідності з суспільними потребами» [3, с. 33].

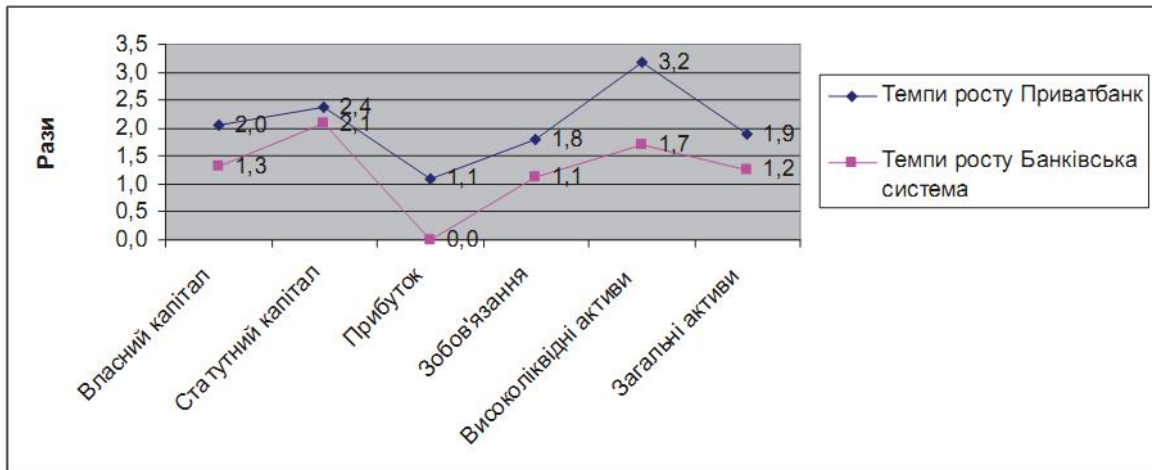
Спираючись на різні критерії, прийнято виділяти економічну стійкість банку, політичну, моральну, уявну, істинну, організаційну, кадрову, операційну, ділову й т. д., при цьому для будь-якого банку базовою безперечно є фінансова стійкість, у якій інтегровані характеристики решти інших структурних складових загальної стійкості комерційного банку.

Слід зупинитися на відмінностях між фінансовим станом, фінансовим положенням і фінансовою стійкістю банку. Фінансовий стан банку визначається за показниками, розрахованими за даними фінансової звітності банку на певну дату, тоді як фінансове положення визначається на підставі порівняльного аналізу фінансового стану банку серед банків-

конкурентів, банків-партнерів, банків порівняльної групи та банківської системи в цілому.

На нашу думку, фінансово стійкий банк – це банк, що прогресивно розвивається та демонструє позитивну динаміку при допустимих ризиках та ефективності, для якого характерним є пропорційне і збалансоване зростання його системоутворюючих компонент – капіталу, ліквідності, активів, фінансового результату, при цьому випереджаючі темпи зростання капіталу і ліквідності можуть свідчити про зростання потенціалу фінансової стійкості банку. Наявність диспропорцій в динаміці системоутворюючих компонент, зокрема зростання обсягів діяльності нижчими темпами порівняно з капіталом і ліквідністю, створює загрозу порушення фінансової стійкості банку.

Розглянемо, чи дотримується умов фінансової стійкості банківська система України в цілому та найбільший банк в Україні – Приватбанк - в посткризовий період. Динаміка основних системоутворюючих показників, наведена на рис. 1, свідчить, що Приватбанк і банківська система в цілому в посткризовий період дотримувалися умов фінансової стійкості, забезпечуючи випереджаюче зростання капіталу і ліквідності порівняно з обсягами активних операцій і тим самим створюючи певний контрциклічний буфер на випадок виникнення фінансових шоків. За три останні роки (2009-2011 рр.) [8] власний капітал Приватбанку збільшився у 2 рази (по банківській системі – в 1,3 рази), високоліквідні активи – в 3,2 рази (в 1,7 рази) при збільшенні загальних обсягів активів у 1,9 рази (по банківській системі – в 1,2 рази), тобто капітал і високоліквідні активи, які є основою фінансової стійкості банків, зростали більш високими темпами порівняно з обсягами діяльності. За балансовими даними Приватбанк має дещо вищий потенціал фінансової стійкості порівняно з банківською системою.

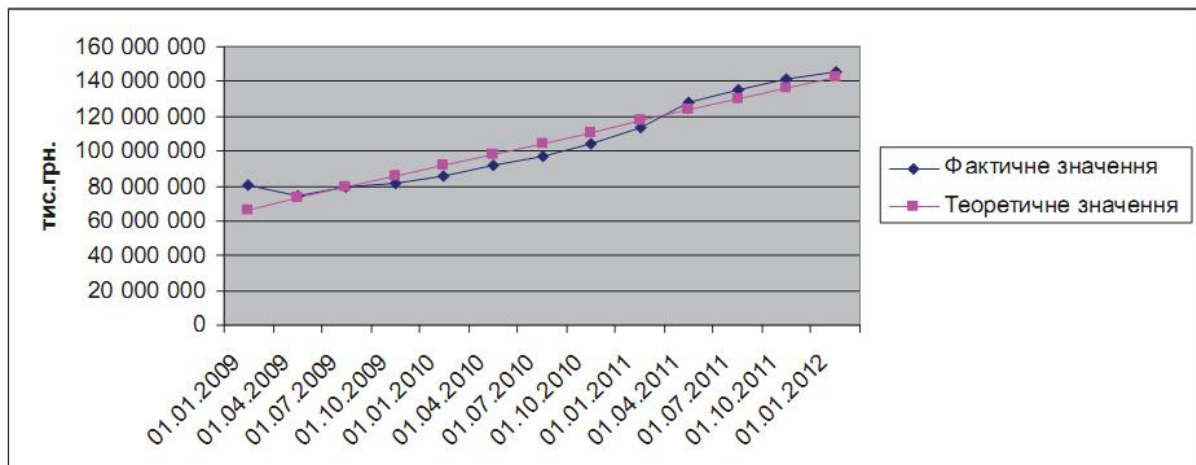

Рис. 2.5. Темпи росту основних показників по банківській системі України і банку за 2009-2011 роки

Про певну позитивну динаміку і фінансову стабілізацію банку в посткризовий період свідчить і динаміка загальних активів Приватбанку (Y), яка досить точно описується лінійним трендом (1), побудованим за квартальними даними. Коефіцієнт детермінації (R²) дорівнює 0,940. Відповідно до лінійного тренду (1) активи Приватбанку в середньому щоквартально зростали на 635 млн. грн.

$$Y = 6,006 + 0,635 \cdot t \quad (1)$$

$$R^2 = 0,940;$$

Рис. 2.6. Лінійна прогнозна модель загальних активів банку

Фінансова стійкість банку прямо залежить від рівня ризикованості та якості управління активами і пасивами. Дж. Сінкі вважає, що мета управління активами і пасивами – звести до мінімуму як коротко-, так і довгострокові наслідки процентного ризику [4]. У зв'язку з цим управління

активами і пасивами автор розглядає через призму управління процентним ризиком банку.

Д. С. Маммаєва [5] розглядає управління активами і пасивами як процес, націлений на залучення максимально допустимого обсягу ресурсів (як власних, так і залучених) та їх розміщення в максимально доходні активи, які володіють заданим рівнем ліквідності і мають обмежений рівень ризику. При цьому керівництво банку повинно намагатися максимізувати теперішню вартість активів і оптимізувати кінцеві фінансові результати. На думку А. П. Роуз, управління активами і пасивами полягає в формуванні стратегії і здійсненні заходів, які приводять структуру балансу у відповідність з його стратегічними програмами [6]. Виходячи з наведених визначень, ефективне управління активами і пасивами банку означає вибір такої структури активів та пасивів, яка б забезпечувала досягнення цілей діяльності банку. При цьому структура повинна бути такою, яка б адекватно реагувала на непередбачені події та зміни в макроекономічному середовищі (рівнях процентних ставок, валютних курсів, економічної активності). Раціональна структура активів і пасивів, сформована відповідно до вибраної банком стратегії та цільових орієнтирів, виступає необхідною умовою фінансової стійкості банків.

Прийнято виділяти чотири основні стратегії (вектори) розвитку банків [7], а саме:

- стратегія (вектор) під назвою «Демпінг», зміст якої полягає у задоволенні всіх потреб клієнтів, співробітників, акціонерів, які не відповідають реаліям ринку і можливостям банку. Така стратегія пов'язана з ризиковим управлінням активами і пасивами;

- стратегія (вектор) «Стабільний розвиток», яка передбачає задоволення економічно виправданих очікувань груп впливу з урахуванням реалій ринку і можливостей банку. Вона базується на зваженому підході до управління ризиками та активами і пасивами банків;

- стратегія (вектор) «Надзвичайна обережність і консервативність», зміст цієї стратегії полягає в намірі абсолютно мінімізувати ризики, мати великі, економічно не виправдані запаси за нормативами і оціночними показниками, що встановлюються центральними банками, включаючи запас ліквідності і капіталу;

- стратегія (вектор) «Згортання бізнесу», суть якої полягає у плановому зниженні активів і пасивів, переході до стагнації, іноді оптимізації обсягів активно-пасивних операцій.

Відповідно до змісту наведених стратегій та динаміки і структури активів і пасивів, діяльність Приватбанку значною мірою відповідає стратегії стабільного розвитку за такими ознаками, як динамічний розвиток відповідно до тенденцій ринку і вимог органів регулювання і контролю, рівень ризиків, який не перевищує середній по банківській системі, при цьому рівень процентної маржі, рентабельності активів вищі, ніж у цілому по системі. До того ж Приватбанк протягом всього посткризового періоду здійснює прибуткову діяльність (табл. 2.6), а банківська система України протягом 3-х років поспіль є збитковою.

Таблиця 2.6

Динаміка та структура активів Приватбанку в посткризовий період

Показники	01.01.2009		01.01.2012		Приріст/Зменшення	
	млн. грн.	% до загальних активів	млн. грн.	% до загальних активів	млн. грн.	%
Грошові кошти та їх еквіваленти	6 843	7,71	21 770	12,97	14 927	в 3,1 рази
Цінні папери, всього	1 534	1,73	1262	0,75	-272	-17,7
Кредити та заборгованість клієнтів	72 788	81,96	122 922	73,22	50 134	68,9
в т. ч.						
кредити та заборгованість юридичних осіб	47 002	52,92	96 701	57,6	49 699	в 2,1 рази
кредити та заборгованість фізичних осіб	25 785	29,03	26 220	15,62	435	1,7
Резерви під знецінення кредитів	-8368	-9,42	-22 129	-13,18	-13 761	в 2,6 рази
Відношення резервів до суми наданих кредитів, %	-11,50	-11,49	-18,00	x	x	x
Основні засоби та нематеріальні активи	1 460	1,64	2 018	1,2	558	38,2
Загальна сума резервів	-8 648	-9,74	-22 765	-13,56	-14 117	в 2,6 рази
Усього активів	80 165	90,26	145 118	86,44	64 953	81,0
Загальні активи	88 813	100	167883	100	79 070	89,0

Досягнути таких результатів банк зміг значною мірою завдяки гнучкому управлінню активами і пасивами комерційного банку, яке передбачає всебічну координацію між операціями по залученню і

розміщенню ресурсів з метою оптимізації чистого доходу при мінімізації ризику зменшити або втратити ліквідність, ризику недостатності власного капіталу і процентного ризику.

Залежно від фінансового стану банку керівництво банку має вибрати відповідну політику управління активами: агресивну, оборонну або помірну. У посткризовий період банки більше дотримуються помірної політики та комплексного підходу до управління активами і пасивами, складові якого представлені на рис. 2.7:

- встановлення лімітів ризику, рівнів доходів та делегування повноважень;
- прийняття рішень щодо рівнів ризику і доходу на операційному та портфельних рівнях, наприклад, кредитування, коригування структури балансу або хеджування;
- моніторинг профілю «ризик-дохід» на операційному рівні та рівні бізнес-підрозділів на відповідність стратегіям бізнесу та коригування фактичних результатів за даними звітності;

Рис. 2.7. Складові процесу управління активами і пасивами банку

Складові процесу управління активами і пасивами, представлені на рис. 3, інтегровані в єдину систему завдяки існуванню зворотного зв'язку між стратегіями бізнесу, прийняттям рішень і моніторингом. Управління

активами і пасивами стає ефективним і успішним лише тоді, коли полегшує прийняття рішень і моніторинг ризиків і доходів.

Комітет з управління активами і пасивами (КУАП) є механізмом реалізації політики управління активами і пасивами, який має на меті встановлення основних напрямків та інструментів управління ризиками ліквідності та процентних ставок банківського портфеля. КУАП відповідає за прийняття рішень стосовно управління активами і пасивами, тоді як технічний підрозділ готує необхідний аналіз для прийняття рішень та будує моделі з управління активами і пасивами. Діяльність КУАП включає управління балансом в цілому, а також встановлення основних напрямків діяльності для узгодження їх зі стратегіями банку.

Для здійснення гнучкого управління фінансовою стійкістю банку, активами і пасивами, банківськими ризиками, включаючи процентний, банки використовують різні методи і підходи, а саме:

1. Класифікація активів і пасивів. Цей метод передбачає узгодженість активів і пасивів з точки зору управління процентним ризиком, їх мінливості і термінів залучення і розміщення.

2. Кореляційно-регресійний аналіз для визначення впливу основних факторів на результативність діяльності банку.

3. Стрес-тестування. Метод розгляду варіантів за принципом «а що буде, якщо...».

4. Оптимізація. Вирішення задачі лінійного програмування.

5. Використання концепції нейромережевого прогнозування.

6. Управління гепом. Метод оцінки чутливості процентної ставки за тривалістю залучення або розміщення ресурсів.

Зауважимо, що поняття розриву (гепу) посідає центральне місце в процесі управління активами і пасивами з двох основних причин:

- по-перше, це найпростіша міра експозиції до ризику процентної ставки;

- по-друге, це найпростіша модель, що пов'язує зміни процентної ставки з чистою процентною маржою.

Розрив процентної ставки – стандартна міра експозиції до ризику зміни процентної ставки.

Існують два види розривів:

- розрив фіксованої процентної ставки: різниця між активами і зобов'язаннями з фіксованою ставкою.

- розрив змінної процентної ставки: різниця між чутливими до процентної ставки активами і зобов'язаннями, наприклад, 1-місячний LIBOR, 1-річний LIBOR, і т. д.

Ризик зміни процентної ставки – це ризик зміни рівня чистої процентної маржі (ЧПМ) внаслідок зміни рівня ринкових процентних ставок. Завдання полягає не тільки в максимізації ЧПМ, але й в досягненні стабільного її рівня.

Процентні доходи - Процентні витрати **Середні сукупні активи**

При цьому намагання максимізувати ЧПМ шляхом залучення короткострокових коштів та вкладання в довгострокові активи призводить до збільшення процентного ризику, або до небезпеки зниження ЧПМ у разі зростання процентних ставок. У цілому по банківській системі чиста-та процентна маржа приймає досить високе значення – 5,79%, однак внаслідок формування в значних обсягах резервів під кредитні ризики її обсяг виявився недостатнім для забезпечення прибуткової діяльності.

Актуальність підвищення ефективності управління активами і пасивами та процентним ризиком зумовлена тим, що більшість статей балансу генерують доходи та витрати, які чутливі до зміни процентних ставок. Внаслідок нестабільності процентних ставок нестабільними є і доходи. Будь-який учасник ринку, який позичає чи залучає кошти,

наражається на ризик процентної ставки. Банк, що надає позику, застосовуючи змінну процентну ставку, наражається на ризик зменшення доходів через зниження процентних ставок на ринку. У разі залучення коштів банк може нести підвищені витрати, якщо ставки на ринку зростають. В обох випадках присутній процентний ризик, тому що доходи та витрати знаходяться у залежності від ставок на ринку.

Щоб управляти ризиком процентної ставки банківського портфеля, банк встановлює ліміти на чутливість чистої процентної маржі або чистої теперішньої вартості (NPV) (дисконтована оцінка різниці між активами та пасивами) до різких змін процентних ставок з метою забезпечення цільової прибутковості банку, яка слугує орієнтирами для його бізнес-підрозділів. Класичні показники прибутковості включають чисту процентну маржу для банківського портфеля, дохідність капіталу (ROE) банку в цілому та окремих операцій та дохідність активів (ROA).

Політики з управління ліквідністю та процентними ставками взаємозалежні, тому що очікувані розриви ліквідності вимагають в майбутньому залучення коштів або інвестування по невідомим сьогодні ставках, окрім випадків хеджування цих ризиків.

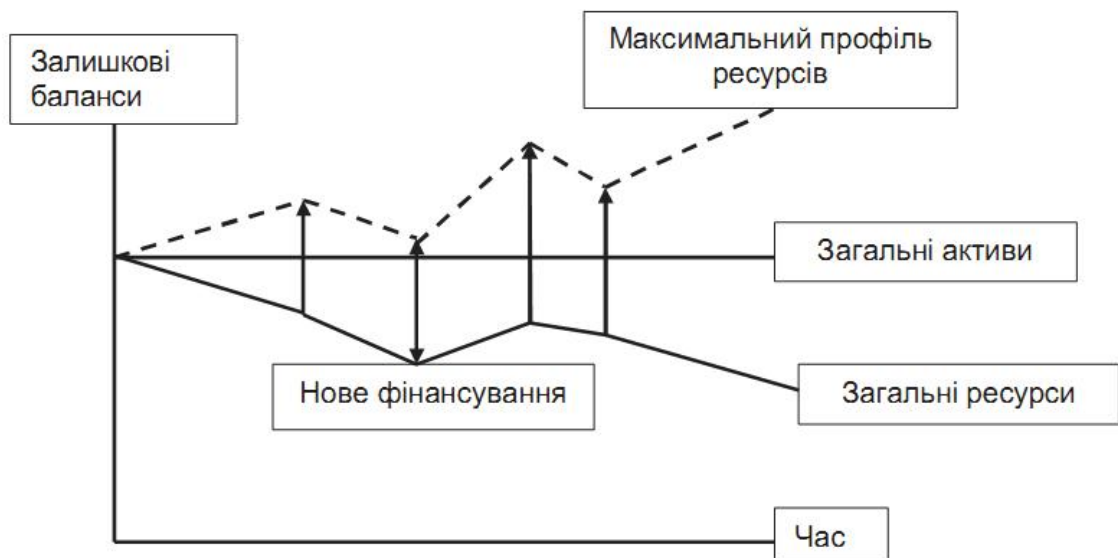
У зв'язку з цим ефективне управління активами і пасивами передбачає також мінімізацію ризику ліквідності, який розглядається з різних точок зору: як неспроможність залучити кошти за звичайною вартістю, як ризик ліквідності ринку або як ризик ліквідності активів. Ризик ліквідності активів спричиняється дефіцитом ліквідності, що більше стосується власне активів, ніж ліквідності ринку. Наявність ліквідних активів захищає банк від коливань ринкової ліквідності, тому що ліквідні активи дозволяють виконати короткострокові зобов'язання без залучення ресурсів ззовні.

Частіше всього в балансі банку депозити не відповідають позикам, а залежать від поведінки ринку. З метою зменшення розривів між активами і пасивами за строками погашення важливим є структурування залучених

коштів з урахуванням часового профілю активів. Управління ліквідністю – це неперервний процес залучення нових коштів у разі дефіциту або інвестування додаткових ресурсів у разі їх надлишку (рис. 4). У разі дефіциту глобальні цілі управління ліквідністю полягають у досягненні цільового часового профілю розривів після залучення нових ресурсів.

На рис. 2.8 розрив на дату t фінансується таким чином, що на поточну дату активи і пасиви рівні.

Проте, на дату $t+1$ з'являється новий дефіцит, який вимагає нового фінансування. Сума коштів, що банк може залучити протягом даного періоду, обмежена. Є деяка верхня межа, що залежить від розміру банку, його фінансового стану і ринкової ліквідності. Крім того, важлива вартість ліквідності: банк не хоче залучати великі суми через побоювання понесення додаткових витрат, якщо ринкова ліквідність є низькою. Верхня межа часового профілю ресурсів повинна завжди бути вище часового профілю активів, в іншому випадку додаткове залучення може спричинити підвищені витрати.

Рис. 2.8. Розрив та часовий профіль ресурсів

Дж. Сінкі розглядає управління банківським ризиком ліквідності як процес генерування коштів, необхідних для виконання контрактних зобов'язань або зобов'язань перед клієнтами, за розумної ціни в будь-який час [4, с. 661-662].

Планування ліквідності означає прогноз майбутнього попиту на банківські кредити, майбутні залучення депозитів та зміни відношення ринку до цих видів фінансової діяльності. Формування очікувань і методи прогнозування виступають важливими компонентами управління ліквідністю.

Очікування формують три базових фактори - інерція, екстраполяція і регресія [4, с. 678-679].

Перший фактор – очікування відсутності змін, збереження інерційного характеру розвитку подій.

Другий – визначення майбутніх змін на основі екстраполяції даних в минулому періоді (завдяки збереженню інерційного розвитку). Третій фактор – «повернення до нормального стану». Він повертає значення параметру до нормального стану. Нехай в період t необхідно передбачити значення параметра X для періоду $t+1$. В якості параметра може виступати величина попиту на кредит, обсяг залучених депозитів або процентна ставка. Формула, яка враховує три фактори очікувань, буде мати такий вигляд:

$$X_{t+1} = aX_t + b(X_t - X_{t-1}) + c(X_t - X) + e_t,$$

де a , b , c – параметри або коефіцієнти елементів інерції, екстраполяції і регресії відповідно;

X – історична норма, апроксимуємо через ковзку середню;

e – елемент випадковості, який відображає вплив неврахованих факторів.

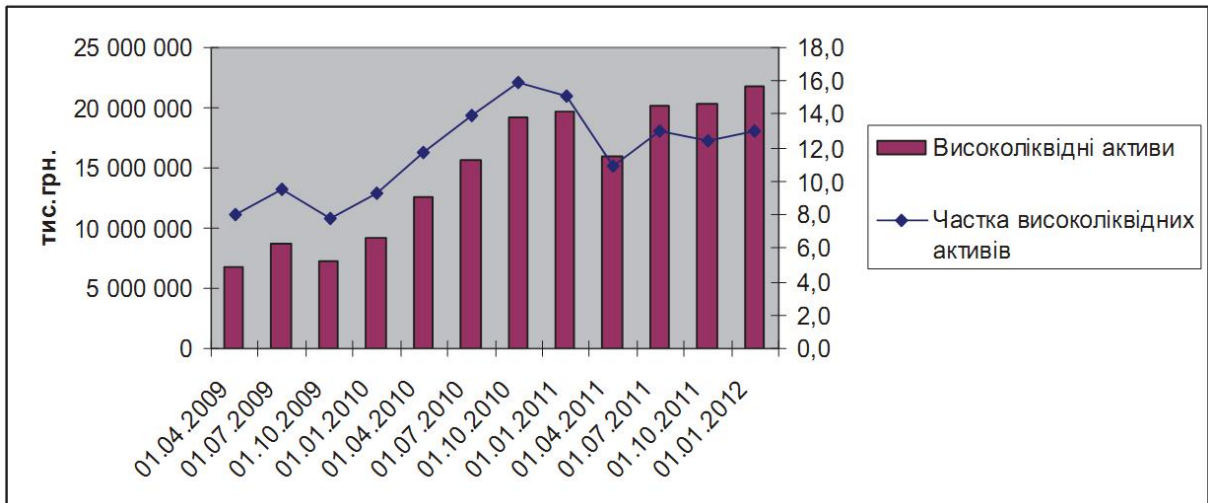
Необхідною умовою ліквідності банку є ліквідність балансу, яка визначається наявністю ліквідних активів та співвідношенням окремих статей активів та пасивів балансу, а також ліквідність ринку, яка означає можливість залучення коштів в необхідних обсягах на грошовому ринку за прийнятною ціною та/або реалізувати активи швидко і з мінімальними втратами вартості. На ліквідність банківського балансу

впливають такі фактори, як співвідношення строків залучення ресурсів та строків розміщення коштів, структура активів, ступінь ризикованості активних операцій, структура пасивів, якість управління ліквідністю банком. Баланс банку вважається ліквідним, якщо стан банку дає змогу за рахунок швидкої реалізації активів по номінальній ціні покривати термінові зобов'язання за пасивами. Можливість швидкого перетворення активів банку в грошову форму для виконання власних зобов'язань зумовлена багатьма чинниками, серед яких головний – відповідність термінів та обсягів розміщення фінансових ресурсів термінам та обсягам їх залучення.

Балансовий ризик ліквідності значною мірою залежить від рівня ліквідності активів банків [5, с. 61]. Визначення рівня ліквідності активів передбачає оцінку рівня високоліквідних активів, якості активів та раціональності структури активів з т. з. ліквідності. За наявності високої частки проблемних активів, низької частки високоліквідних активів (первинного та вторинного резерву ліквідності) банк завжди матиме високий ризик ліквідності навіть при збалансованості активів і пасивів за сумами та строками [9].

Необхідною умовою ліквідної стійкості банку є узгодженість (збалансованість) динаміки високоліквідних активів («ліквідної подушки») та обсягів діяльності. У посткризовий період (2009-2011 рр.) високоліквідні активи Приватбанку (рис. 5) зростали вищими темпами – збільшилися в 3,1 рази (по банківській системі – в 1,7 рази), ніж загальні активи – зросли в 1,9 рази (в 1,2 рази).

До того ж Приватбанк мав вищий рівень високоліквідних активів порівняно з банківською системою.

Рис. 2.9. Динаміка високоліквідних активів банку

Разом з тим для високоліквідних коштів (Y) характерна більш висока волатильність (рис. 6), ніж для активів (рис. 2). Коефіцієнт детермінації (R^2) для аналітичного тренду (3) дорівнює 0,882 (для активів – 0,940). Відповідно до лінійного тренду (3) в середньому щоквартально високоліквідні активи банку зростають на 148 млн. грн.

$$Y = 1,774 + 0,148 \cdot t \quad (3)$$

$$R^2 = 0,882;$$

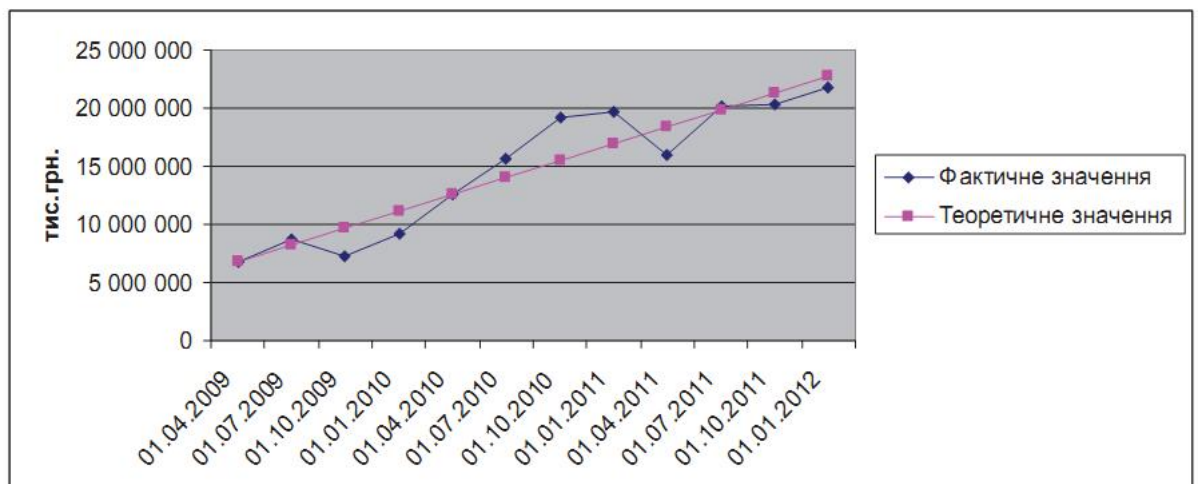
Для оцінки ліквідності активів необхідно контролювати частку високоліквідних активів (первинний резерв ліквідних коштів). Орієнтовно частка високоліквідних активів в загальних активах має становити на рівні 15 %-20 %. Банки, які мають низьку частку високоліквідних активів (менше 10 %), є надто чутливими до ризику ліквідності. Приватбанк має дещо вищу частку високоліквідних активів (13 %) порівняно з банківською системою (11,3 %).

Про зростання ризику ліквідності може свідчити і підвищена мінливість (волатильність) високоліквідних коштів (готівкові кошти, кошти в НБУ та кошти на вимогу в інших банках), яка визначається за формулою стандартного відхилення (σ) та коефіцієнту квадратичної варіації (K_σ)

$$\sigma = \sqrt{\sum (x_i - x_{свр.})^2 / n}, \quad (4)$$

$$K_\sigma = \sigma / x_{свр.} \quad (5)$$

де x_i – обсяг високоліквідних активів в i -й день місяця;
 $x_{свр.}$ – середнє значення високоліквідних активів за місяць;
 n – кількість.

Рис. 2.10. Лінійна прогнозна модель високоліквідних активів банку

У табл. 2.7 наведений розрахунок волатильності грошових коштів та їх еквівалентів, які становлять основу високоліквідних активів

Приватбанку. Для банку коефіцієнт варіації приймає допустиме значення – 15,9 % (орієнтовне значення – не більше 20 %).

Таблиця 2.7

Розрахунок волатильності показника грошові кошти та їх еквіваленти

[8]

Дата	Грошові кошти та їх еквіваленти	Ланцюгові темпи зростання	Відхилення від середнього	Квадрат відхилень
01.04.2009	6 843 774			
01.07.2009	8 691 016	1,270	0,159	0,0252744
01.10.2009	7 296 113	0,840	-0,271	0,0736774
01.01.2010	9 251 245	1,268	0,157	0,0246593
01.04.2010	12 514 976	1,353	0,242	0,0584924
01.07.2010	15 702 939	1,255	0,144	0,0206772
01.10.2010	19 140 240	1,219	0,108	0,0116552
01.01.2011	19 725 932	1,031	-0,080	0,0064539
01.04.2011	16 037 482	0,813	-0,298	0,088757
01.07.2011	20 152 123	1,257	0,146	0,0212074
01.10.2011	20 314 695	1,008	-0,103	0,0105821
01.01.2012	21 770 908	1,072	-0,039	0,0015408
		3,181		0,342977
Середній темп зростання за квартал		1,111	Дисперсія	0,0311797
Стандартне відхилення				0,1765778
Коефіцієнт варіації (волатильність), %				15,894504

При управлінні активами і пасивами банки мають приділяти особливу увагу контролю співвідношення депозитів суб'єктів господарювання та населення до наданих кредитів. Це дозволяє оцінити, наскільки банки залежать від зовнішнього фінансування. Чим вище значення показника, тим вищою ліквідністю володіє банк [4, с. 678]. За станом на 01.01.2012 р. по Приватбанку фондування кредитів, наданих суб'єктам господарювання та населенню, на 74,7% здійснювалося за рахунок коштів, залучених від цих груп, тоді як по банківській системі – на 59%.

За результатами дослідження встановлено, що однією з основних причин збиткової діяльності банків України є неефективне управління активами і пасивами, що призвело до нерациональної структури активів і пасивів та зростання ризиків у діяльності банків і зниження їх фінансової стійкості.

Ефективне управління активами і пасивами банку означає вибір такої структури активів та пасивів, яка б забезпечувала досягнення цільової прибутковості, визначеної у стратегії розвитку банку, та

мінімізувала ризики. Запропоновані методичні підходи та інструменти для комплексної оцінки ризику ліквідності активів банку за даними фінансової звітності у порівнянні з банківською системою з використанням економіко-статистичних та економіко-математичних методів дозволяють об'єктивно оцінити ризик ліквідності банків і тим самим сприяють підвищенню ефективності управління активами і пасивами банку як окремих банків, так і банківської системи в цілому.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Кредитно-інвестиційна діяльність банків характеризується такими ознаками: надання грошових коштів на довгостроковій основі на умовах платності, поверненості, строковості з метою реалізації інвестиційних проектів. Банківський кредит є одним із можливих джерел інвестиційних ресурсів. Займаючись кредитно-інвестиційною діяльністю, банки виходять на інвестиційний ринок як особливі суб'єкти, які виконують не стільки роль інвестора, скільки роль посередника, який акумулює на ринку тимчасово вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб та трансформує їх у кредитні ресурси інвестиційного призначення. Участь банків в інвестиційних процесах сприяє рівномірному розподілу фінансових ресурсів між різними сферами підприємницької діяльності.

Аналіз практики кредитно-інвестиційної діяльності українських банків за період 2008-2012 роки показав, що основною складовою кредитно-інвестиційного портфеля банків є кредити, видані на потреби населення та суб'єктів господарювання. Частка цінних паперів у кредитно-інвестиційному портфелі вітчизняних банків становить лише 7%, серед яких понад 80% - державні цінні папери.

Активність українських банків у сфері кредиту та інвестицій в окреслений період пригальмувалася кризовими явищами, про що свідчать розраховані нами коефіцієнти рівня кредитно-інвестиційного портфеля.

Початок аналізованого періоду характеризується кредитною активністю банків, проте в подальші роки спостерігалася тенденція до її стрімкого зниження. Наразі умови для ведення ефективної кредитно-інвестиційної діяльності в Україні покращуються, що викликано позитивними зрушеннями в економіці держави.

Подальший розвиток кредитно-інвестиційної діяльності вітчизняних банків залежить від активної участі всіх суб'єктів процесу: населення як найбільшого постачальника грошових коштів, банків як посередника, кредитора та інвестора, суб'єктів господарювання як основних об'єктів

вкладення ресурсів та держави як організатора правових відносин між усіма учасниками кредитно-інвестиційної діяльності.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В

3.1. Реструктуризація позик як ефективний інструмент управління проблемними активами

Помітними проявами кризових явищ у банківській системі України у 2008-2009 роках стали масове вилучення коштів вкладниками, суттєвий дефіцит ліквідності банківських установ, зниження рівня капіталізації та прибутковості, зумовлене потребою у формуванні резервів. Проте фундаментальною причиною виникнення вказаних негативних явищ стало погіршення якості активів банків. Актуальність наявності на балансах вітчизняних фінансових установ проблемних активів також обумовлена тим, що вітчизняні банки не знайшли ефективний спосіб управління проблемною заборгованістю.

Найбільш помітним наслідком кризових явищ у банківському секторі України у 2008-2009 роках стало суттєве зростання обсягу, так званих «проблемних» активів. Під такими активами варто розуміти кредитні кошти і вкладення у фінансові інструменти, що не генерують грошові надходження до банку в запланованому обсязі або спостерігається значне зниження їх балансової вартості через несприятливу ринкову кон'юнктуру. Доцільно окремо наголосити на виникненні проблемної заборгованості внаслідок навмисних дій, спрямованих на неповернення кредитних коштів.

Можна виокремити декілька причин збільшення розміру проблемних активів у банківській системі України. Зокрема, неконтрольована кредитна експансія у 2006 – першій половині 2008 рр. у сегменті кредитування фізичних осіб. Вказаний процес супроводжувався надмірною концентрацією позик, наданих в іноземній валюті. За оцінками експертів, на кінець 2008 року валютні кредити становили 86% від загального обсягу заборгованості за іпотечними кредитами [2]. Разом з цим проявилася

недосконалість інституційної складової вітчизняного фінансового ринку. Зокрема відсутність похідних фінансових інструментів, призначених для хеджування валютного ризику. За умови девальвації національної грошової одиниці в жовтні – листопаді 2008 року загальний розмір заборгованості за валютними кредитами у гривневому еквіваленті збільшився на 180 млрд. грн. [3]. Також кризова ситуація виявила неефективність систем ризик-менеджменту вітчизняних банківських установ. З іншого боку, проблеми з обслуговуванням позик зумовлені погіршенням економічної ситуації.

Падіння обсягу ВВП і промислового виробництва, втрата ринків збуту експортерами, надмірна обтяженість борговими зобов'язаннями стали причиною неплатоспроможності більшості позичальників українських банків.

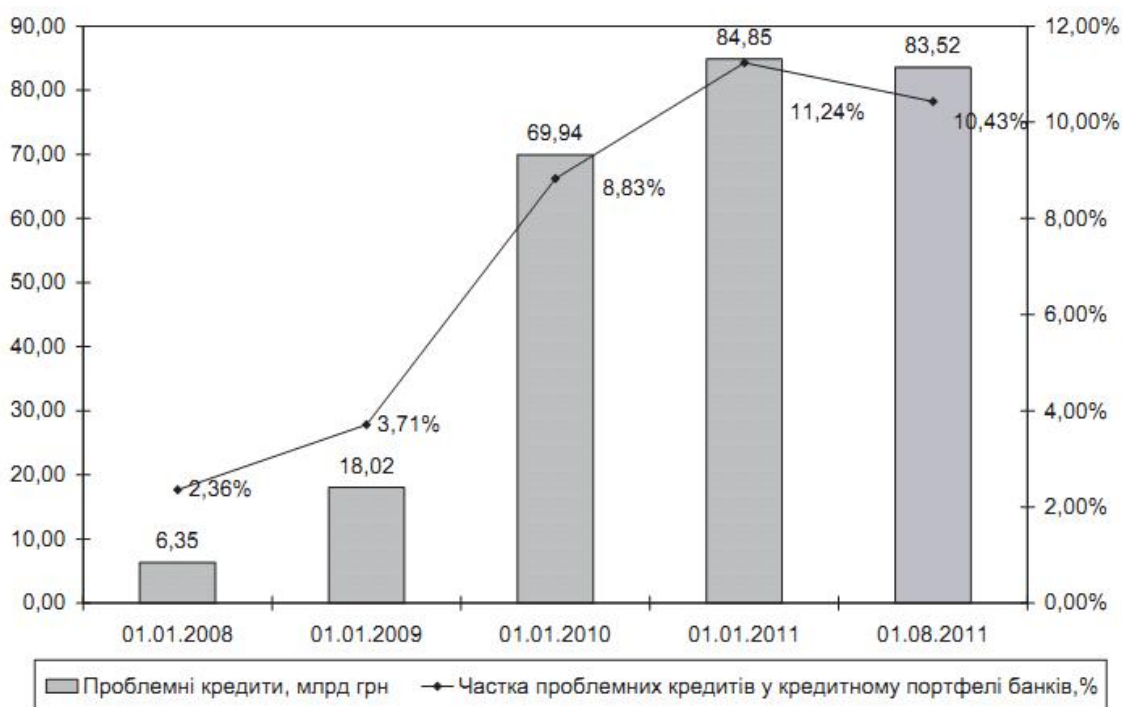
Таким чином, можна констатувати факт зростання обсягів проблемної заборгованості вітчизняних банків у період з 2008 до 2011 рр. (рис. 3.1) [5]. Слід наголосити, що, ураховуючи визначення проблемних активів, наданих у цьому дослідженні, прострочені кредити належать до проблемних активів.

Ураховуючи викладене, можна зробити висновок, що питання роботи з проблемними активами на сучасному етапі розвитку банківської системи залишається надзвичайно актуальним. Отже, доцільним є створення та адаптація до практичної банківської діяльності механізму роботи банку з проблемними активами.

Варто наголосити, що в разі, коли банк самостійно вживає заходів для поновлення запланованого обсягу надходжень від проблемних кредитів (зокрема, реструктуризація заборгованості), автор використовує термін «санація» кредиту.

На нашу думку, у вітчизняних реаліях розвитку банківського сектору реструктуризація є найбільш доступною та універсальною стратегією роботи із проблемною заборгованістю. Під терміном «реструктуризація»

слід розуміти певні дії сторін кредитного договору (кредитор і позичальник), спрямовані на зміну чинних умов погашення кредитної заборгованості, що зумовлені нездатністю позичальника обслуговувати кредит на попередньо узгоджених умовах унаслідок погіршення його фінансового стану.

Рис. 3.1. Обсяг і частка прострочених кредитів у загальному кредитному портфелі українських банків у 2008-2011 роках

Варто наголосити, що реструктуризація має такі переваги:

- збереження відносин із клієнтом та реабілітація його фінансового стану шляхом поступового відновлення платоспроможності;
- клієнт не погіршує власну кредитну історію;
- собівартість витрат на проведення реструктуризації кредиту є суттєво меншою, порівняно з активізацією претензійно-позовної роботи або продажем заборгованості третій стороні зі значним дисконтом;
- поліпшення якості кредитного портфеля (зокрема шляхом можливості пролонгації без пониження класу позичальника, фінансовий стан якого дозволяє віднести його до класу «А» або «Б», відповідно до вимог Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків,

затвердженого постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 № 279) [1].

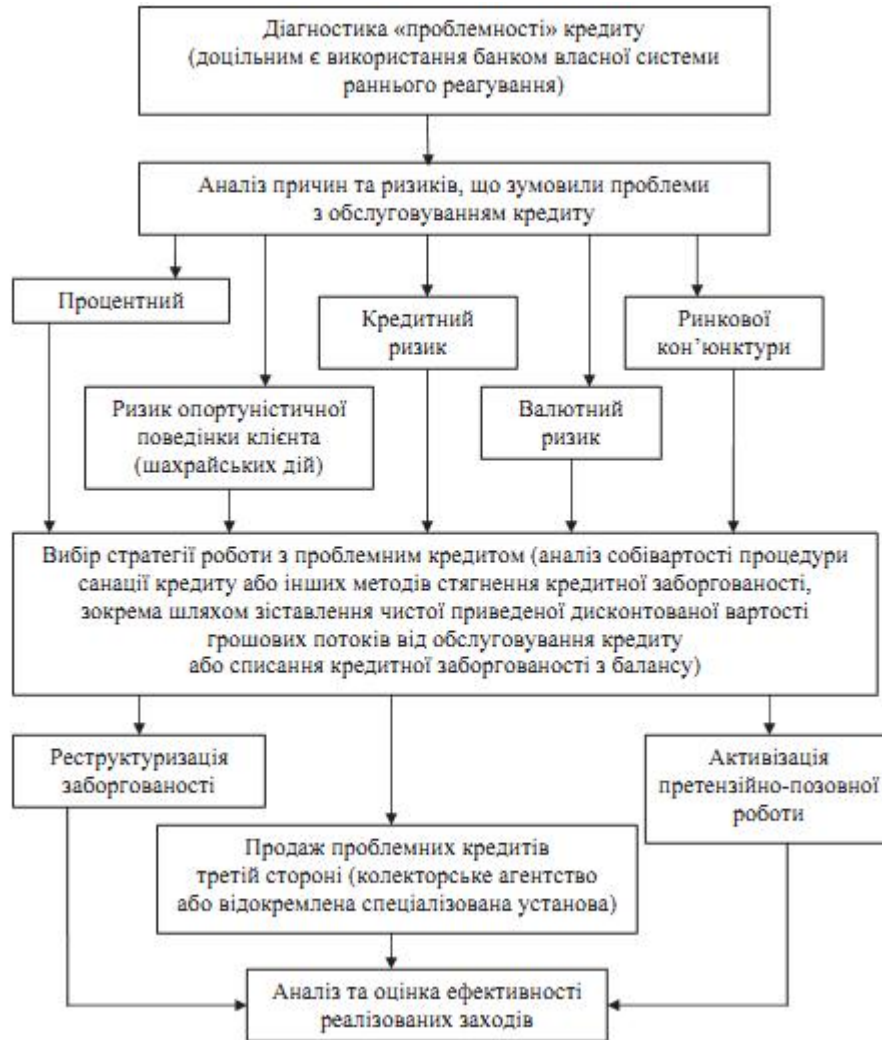
Варто зробити акцент на основних заходах, котрі мають бути здійснені при підготовці стратегії реструктуризації: у разі наявності заборгованості великого корпоративного бізнесу або суб'єктів малого і середнього бізнесу оцінка бізнесу та фінансових показників; забезпечення контролю над грошовими потоками позичальника; діяльність, спрямована на збереження забезпечення; оцінка доцільності звернення стягнення; аналіз альтернативних варіантів реструктуризації або ліквідації заборгованості.

Також доцільно визначити перелік інструментів, котрі можуть бути використані при проведенні реструктуризації проблемних позик. На погляд автора, доцільним є виокремлення трьох категорій зазначених інструментів: ті, що використовуються клієнтом; ті, що використовуються банком; ті, що вимагають залучення третіх осіб.

Серед інструментів, що використовуються клієнтом, слід виокремити облік дебіторської заборгованості, управління запасами, пошук позичальником фізичною особою додаткових джерел заробітку, поліпшення структури забезпечення, продаж непрофільних активів, продаж активів позичальника-юридичної особи з наступним їх лізингом з метою поліпшення ліквідності, додаткові внески клієнтів – засновників корпоративного бізнесу або суб'єктів малого та середнього бізнесу до власного капіталу.

Банк при проведенні реструктуризації використовує такі інструменти: зміна графіка погашення, перегляд розміру процентної ставки, боргові варанти (відмова кредиторів від частини боргу в замін на письмове зобов'язання боржника сплатити частину прощеного боргу після поліпшення ситуації), конвертація заборгованості в іншу валюту. Серед інструментів, що вимагають залучення третіх осіб, варто зробити акцент на поповненні власного капіталу новим інвестором, майнова порука для

позичальника фізичної особи, переведення боргу іншій компанії (наприклад, гаранту / поручителю), поглинання боржника компанією-конкурентом з метою досягнення ефекту синергії (наприклад, оптимізація каналів збуту, підрозділів продажу).

Рис. 3.2. Структурна схема роботи банку з проблемними активами

Варто наголосити, що банківські установи з іноземним капіталом у роботі з позичальниками з корпоративного сектору також декларують використання таких інструментів, як обмін боргу на капітал (Debt Equity Swaps) та обмін боргу на активи (Debt Asset Swaps). Операція обміну боргу на капітал – це операція з обміну боргу на капітал боржника, в якій банк отримує капітал боржника (акції, частку у статутному фонді) повністю або його частину в обмін напогашення кредиту повністю або в частині. Операція обміну боргу на активи (debt asset swap) – це операція з обміну

боргу на активи, в якій банк отримує право власності на активи в обмін на погашення кредиту.

Ураховуючи світовий досвід і можливість використання вищевказаних інструментів, доцільно визначити такі механізми реструктуризації (санації) проблемних кредитів: пролонгація строків кредитування, зниження процентних ставок, зменшення основної суми боргу, конвертація валютних кредитів [4].

Варто наголосити, що реструктуризація кредитів повинна здійснюватися комплексно з використанням інших інструментів антикризового менеджменту. При цьому необхідно робити аналіз впливу реструктуризації на ефективність інших заходів, спрямованих на нормалізацію діяльності банку. Зокрема, актуальною залишається проблема обліку реструктуризованої заборгованості. Чинна вітчизняна нормативна база дає можливість не понижувати клас позичальника при проведенні реструктуризації.

При цьому відповідно до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку пролонгований кредит або позика, за якою є наявними прострочені платежі, класифікуються як проблемні активи. Таким чином, виникає потреба в додатковому формуванні резервів під проблемну заборгованість. З іншого боку, на перший план виходить проблема викривлення фінансової звітності банку щодо відображення в цій звітності обсягу проблемних активів. При цьому існує ймовірність недостовірного відображення у звітності основної суми заборгованості та відсотків, сплачених за користування позикою, у зв'язку з використанням різних схем реструктуризації позик (зокрема, конвертація позик в іноземній валюті в позики в національній валюті з капіталізацією нарахованих процентів) [6]. Така ситуація призводить до різниці в оцінках потреби у формуванні резервів в офіційній фінансовій звітності, що надається регуляторіві, та внутрішній управлінській звітності банку.

Варто зробити акцент на необхідності адекватної оцінки потреби у формуванні резервів під проблемну заборгованість у контексті визначення обсягу коштів, необхідних для рекапіталізації банку. Вітчизняна практика реабілітації проблемних фінансових установ (зокрема банків, у яких була призначена тимчасова адміністрація) свідчить про наявність суттєвого обсягу несформованих під проблемну заборгованість резервів. Вказану ситуацію можна пояснити тим, що потенційний інвестор проблемного банку через обмеженість фінансових ресурсів намагається перш за все вирішити проблеми дотримання нормативних вимог Національного банку України: забезпечення виконання економічних нормативів і погашення заборгованості перед юридичними та фізичними особами, що не сплачена у строк з вини банку. З іншого боку, проведення реструктуризації зумовлює суттєві зміни у платіжному календарі банку, що виступає основним інструментом прогнозування потреби в ліквідності. Таким чином, виникає потреба в залученні додаткових ресурсів у короткостроковому періоді через перенесення на майбутні періоди строків надходження до банку грошових коштів від обслуговування кредитів.

3.2. Ефективне управління активами як необхідна умова фінансової стійкості банківських установ

Протягом останніх років намітилася тенденція стрімкого зростання активів українських банків, що зумовлює активізацію процесів управління банківськими активами. За умов високої ризиковості ринкового середовища фінансова стійкість банку залежить від забезпечення прибуткової діяльності, вибору раціонального варіанта розміщення ресурсів, можливості оцінювати та контролювати ризики.

Зазначені процеси вимагають розроблення адекватних методів управління банківським портфелем активів з урахуванням не лише їхньої дохідності, а й відповідного рівня ризиковості. У зв'язку з цим актуалізується необхідність створення теоретико-методичного та

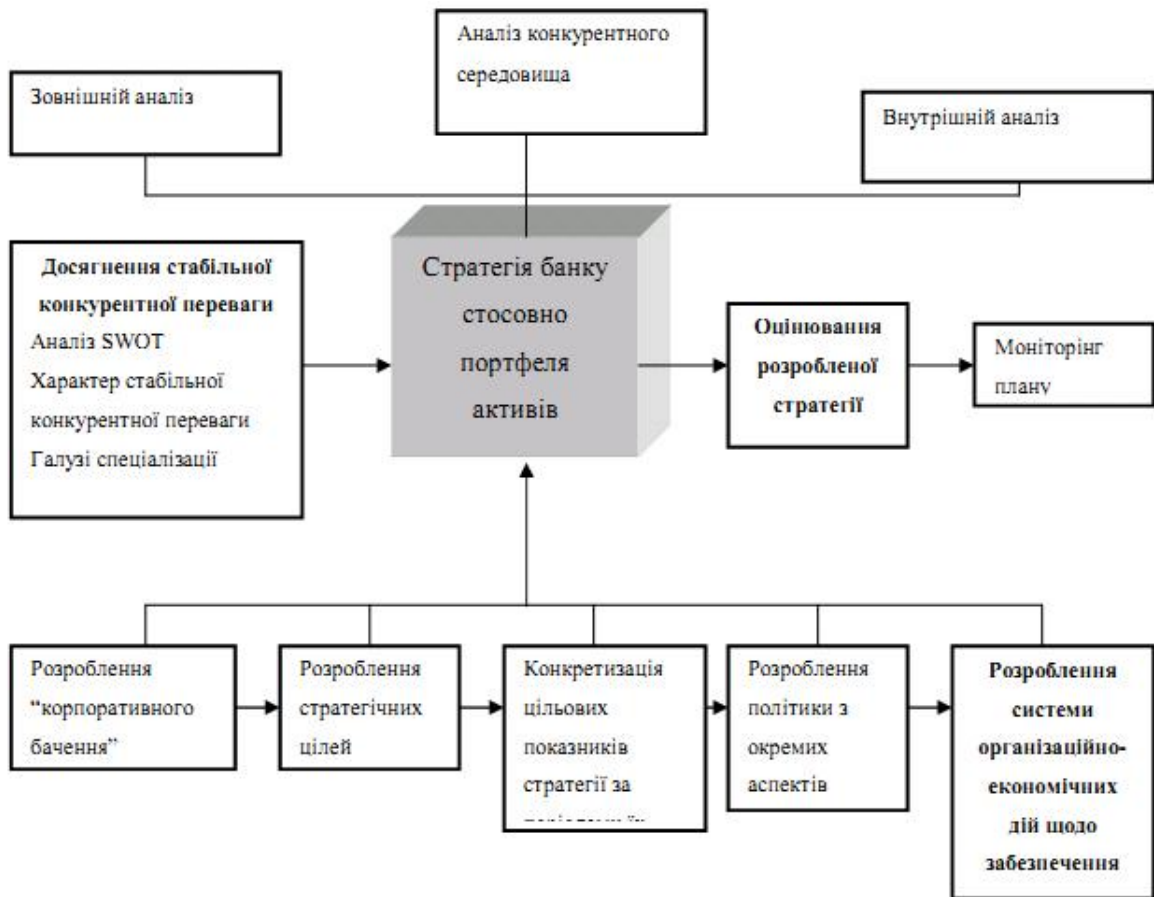
інформаційно-аналітичного забезпечення та розроблення комплексного підходу до формування та управління банківським портфелем активів, орієнтованого на врахування як доходів, так і портфельних ризиків. У всьому світі рівень ефективності управління активами розглядається як один з найважливіших чинників підвищення стабільності, надійності, ліквідності та прибутковості діяльності. В умовах жорсткої конкуренції, що супроводжує розвиток ринкової економіки, необхідно постійно удосконалювати системи та форми управління активами, швидко оволодівати нагромадженими в теорії та практиці знаннями, знаходити нові неординарні рішення в динамічній ситуації. Лише такий підхід до управління забезпечує виграш у конкретному середовищі або, принаймні, нормальні умови розвитку організації. Банківська діяльність у сучасному світі — одна з найбільш конкурентних, тому успіх і життєдіяльність банку істотно визначається рівнем управління [1].

У цій ситуації стратегічний план стає життєво необхідним елементом забезпечення успішної діяльності банку. Нові досягнення у сфері комп'ютерних систем та засобів зв'язку зумовили перетворення локальних грошових ринків на валютний міжнародний ринок, окремі сегменти якого чутливо реагують на будь-які зміни в інших сферах. Отже, мінливість стала основною характеристикою місцевих, локальних, грошових ринків. Тому стратегічне планування портфеля активів перетворилося на обов'язкову складову ефективного управління банком [2].

Для того щоб мета стратегічного планування портфеля активів була реалізована, вона має відповідати таким основним принципам: установлення та досягнення цілей (стратегічних орієнтирів); багатоваріантність, альтернативність та селективність; глобальність, системність, комплексність і збалансованість; спадковість і послідовність; безперервність; наукова та методична обґрунтованість; реалістичність, досяжність; гнучкість, динамічність, реакція на ситуацію; ефективність і

соціальна орієнтованість; кількісна та якісна визначеність; довгостроковість заходів.

Існує безліч підходів і поглядів на елементи процесу стратегічного планування банку і послідовність дій при стратегічному плануванні. Але наведена нижче класифікація елементів стратегічного планування стосовно портфеля активів здається найбільш доцільною (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Елементи процесу стратегічного планування стосовно портфеля активів банку

Проаналізуємо наведені елементи процесу стратегічного планування стосовно портфеля активів банку. На першому етапі проводиться аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на портфель активів банку.

Таке дослідження передбачає вивчення економіко-правових умов діяльності банку, можливої їх зміни в наступному періоді та вивчення сильних та слабких сторін банку (табл. 3.1).

Усі названі вище фактори впливають на діяльність українських банків. Характерно, що значення міжнародної групи факторів останнім часом зростає. Це пов'язане з інтеграцією української економіки у світову та з міжнародним поділом праці [3].

Дослідження та аналіз впливу факторів внутрішнього середовища на стратегії формування та управління портфелем активів окремого банку проводиться через розрахунок його сильних та слабких сторін, ураховуючи специфіку його діяльності.

Корпоративне бачення і місія банку стратегії формування та управління портфелем активів банків України завжди індивідуальні, тобто це те, що відрізняє даний банк від інших та наділяє його специфічними відмінними рисами, напрямом діяльності та визначає шлях розвитку. Кожному банку потрібно ретельно опрацювати концепцію своєї основної мети, місію, що покликана відрізнити його від конкурентів. Принциповою вимогою до стратегічного плану щодо стратегії формування та управління портфелем активів є точна відповідність його місії банку. Визначення місії банку дає змогу розробити генеральну стратегію діяльності на ринку, структуру банку, програму професійного зростання працівників. Ефективне формування та управління портфелем активів допоможе розвитку банків України, з одного боку, як фінансової установи; з іншого – як соціальної інституції.

На підставі й відповідно до місії визначається низка стратегічних завдань на плановий період, виконання яких у майбутньому дозволить максимально наблизити реальне становище банку до заявленого в місії.

Стратегія діяльності являє собою пакет узгоджених між собою програм, націлених на забезпечення довгострокової та стійкої конкурентної переваги. Ці програми повинні відповідати завданням банку в цілому, враховувати можливості та небезпеки, які були виявлені в процесі аналізу конкурентного середовища. Важливим моментом є визначення факторів, які сприяють реалізації сильних сторін, що

компенсують негативний вплив слабких, які були виявлені в результаті аналізу діяльності самого банку.

Таблиця 3.1

Фактори, що впливають на діяльність банку

Зовнішні фактори	Внутрішні фактори
<p style="text-align: center;">Макроекономічні показники</p> <ul style="list-style-type: none"> • стан економічного циклу; • рівень інфляції та реальні доходи населення; • рівень безробіття; • рівень процентних ставок; • рівень оподаткування; • рівень бюджетного дефіциту; • попит на кредит; • стан платіжного балансу; • курс обміну національної валюти і його коливання; • ціни і рівень заробітної платні 	<p style="text-align: center;">Організаційна структура</p> <ul style="list-style-type: none"> • наявність чіткої організаційної структури; • достатня децентралізація процесу прийняття рішень; • досконалість посадових інструкцій; • достатня кваліфікація менеджерів середньої та вищої ланки; • сприятливість організації для виконання стратегічного плану
<p style="text-align: center;">Законодавча та нормативна база</p> <ul style="list-style-type: none"> • нормативні вимоги до мінімального розміру капіталу і статутного капіталу; • вимоги щодо обов'язкових резервів; • додаткові вимоги щодо розміру капіталу, статутного капіталу для отримання ліцензій на здійснення банківських операцій; • зміни у нормативах ліквідності та ризику; • штрафні санкції за невиконання обов'язкових нормативів; • можливість отримання пільг; • пряме державне регулювання обсягів банківських операцій; • обмеження на відкриття, закриття або передислокацію відділень, філій; • страховий захист вкладів клієнтів 	<p style="text-align: center;">Фінансовий стан</p> <ul style="list-style-type: none"> • достатність капіталу; • прийнятна якість активів; • обсяг неповернутих кредитів; • достатність резервів на випадок втрат за активними операціями; • рівень рентабельності; • рівень ліквідності

<p style="text-align: center;">Конкуренція</p> <ul style="list-style-type: none"> • ринкова ніша і частка на ринку нашого банку; • характеристика банків конкурентів; • сильні та слабкі сторони конкурентів; • можливість доступу та виходу з ринку для банків; • ціни на продукти/ послуги в порівнянні з конкурентами; • ризик, на який йдуть конкуренти; • способи конкурентів по просуванню своїх товарів на ринку; • характеристика клієнтів банків конкурентів 	<p style="text-align: center;">Банківські продукти і послуги</p> <ul style="list-style-type: none"> • достатній набір продуктів і послуг для задоволення потреб клієнтів; • порівняння з конкурентами набору продуктів/ послуг; • розуміння потреб клієнтів; • зручність і достатність пунктів обслуговування клієнтів; • побажання клієнтів, щодо якості обслуговування; • політика ціноутворення, орієнтована на сигнали ринку; • аналіз рентабельності продуктів/ послуг
<p style="text-align: center;">Стан ринку</p> <ul style="list-style-type: none"> • галузева, соціальна, демографічна характеристика клієнтів; • рівень доходів клієнтів; • потреби клієнтів в банківських продуктах/послугах; • можливість залучення нових клієнтів 	<p style="text-align: center;">Людські ресурси</p> <ul style="list-style-type: none"> • потрібна кількість персоналу; • адекватна кваліфікація персоналу та її достатній рівень; • ефективна система набору працівників; • утримання персоналу шляхом достатньої оплати; • підвищення продуктивності персоналу
<p style="text-align: center;">Соціально-політичні питання</p>	<p style="text-align: center;">Інформаційні системи і технології</p>
<p style="text-align: center;">Рівень технологій та автоматизації</p>	<p style="text-align: center;">Маркетинг</p>
<p style="text-align: center;">Міжнародні фактори</p> <ul style="list-style-type: none"> • ставки на міжнародних ринках; • стан країн партнерів; • зміна курсу валют 	<p style="text-align: center;">Реклама</p>

Щоб стратегічні завдання мали управлінську цінність, вони мають бути визначені в кількісних і якісних показниках і містити граничні значення, яких необхідно досягти. Вони повинні відповідати таким вимогам, як конкретність, орієнтованість у часі, досяжність, несуперечливість та ін. Перша умова передбачає вибір конкретних характеристик, які могли б служити орієнтиром для оцінювання поставлених цілей. Їх визначають по різному: за балансовими статтями (наприклад, обсяг виданих кредитів клієнтам), за розрахунковими показниками (наприклад, рентабельність працюючих активів або віддача на капітал) чи за якісними (наприклад, завоювання позицій лідера на регіональному ринку або розширення якості й асортименту банківських послуг).

Друга умова — визначення терміну, за який має бути досягнуто результат. Вибираючи горизонт планування, розрізняють довгострокові цілі (виконання яких можливе лише через п'ять чи більше років), середньострокові (регламентують діяльність банку на термін від одного до п'яти років) і короткострокові (їх реалізують протягом року).

Довгострокове планування звичайно реалізується через складання стратегічного плану розвитку суб'єкта.

Досяжність цілей треба ретельно прораховувати й обґрунтовувати в процесі фінансового планування і бюджетування. Вибір стратегії, яка не відповідає внутрішньому потенціалу банку або не може бути досягнута через об'єктивні фактори, може призвести до втрати капіталу і банкрутства.

Узагальнюючим компонентом стратегічного плану портфеля активів банків є очікуваний фінансовий результат. Розрахунок фінансового результату на період, що планується, виходить з кількісного визначення цілей банківської стратегії. Тому завершальний етап розроблення стратегічного плану ґрунтується на процесі коригування цілей банківської стратегії на величину позитивного або негативного впливу зазначених факторів. Як правило, чим точніше та реалістичніше поставлені цілі, тим менша величина корекції. Наголосити слід на тому, що навіть якщо серед цілей не визначено розміру прибутку, то він обов'язково відображається серед фінансових результатів та слугує основним орієнтиром діяльності.

Зарубіжні банки використовують стратегічне планування як інструмент досягнення високих економічних показників у своїй діяльності: доходу, прибутку, рентабельності тощо. У своїй діяльності банки України можуть використовувати різні моделі стратегічного планування:

- модель стратегічного планування на основі “стратегічної прогалини”;
- модель стратегічного планування, що базується на врахуванні ринкових переваг;
- модель стратегічного планування, орієнтована на створення та підтримку конкурентоспроможності банку;
- модель стратегічного планування, орієнтована на створення позитивного іміджу;
- модель стратегічного планування, яка враховує розміри банку.

Модель стратегічного планування на основі “стратегії прогалини”.

Економічний аналіз можливостей еволюційного розвитку банку дає йому змогу розрахувати нижню межу “стратегічної прогалини”, тобто показники діяльності, яких можна досягти на основі трендів, що склалися у попередні періоди діяльності банку. Українські банки використовують стратегічне планування портфеля активів як інструмент досягнення високих економічних показників у своїй діяльності: доходу, прибутку, рентабельності тощо. Тому пасивна реєстрація та наслідування тенденціям не влаштовують банки, які намагаються забезпечити своє прибуткове існування в довгостроковій перспективі.

Банку потрібен додатковий власний капітал для розвитку, а також залучення зовнішніх інвестицій, а тому банк повинен мати репутацію прибуткового. Після встановлення параметрів прибутковості, дохідності тощо, які розраховуються за принципом “від необхідного”, визначається верхня межа “стратегічної прогалини”. “Стратегічна прогалина” — це “поле стратегічних рішень”, які мають прийняти керівники банку для того, щоб спрямувати наявні тенденції (нижня межа) у напрямі досягнення потрібних параметрів розвитку банку (верхня межа “стратегічної прогалини”). Тобто даний підхід робить акцент на приведення у відповідність “того, що можливо”, до “того, чого треба досягти”.

Треба зазначити, що поле стратегічних рішень може охоплювати широкий спектр пропозицій щодо освоєння нових ринків, додаткових послуг, а також сприяння розвитку сильних і пом’якшення (усунення) слабких сторін діяльності банку.

При використанні даної моделі в умовах нестабільного зовнішнього середовища необхідно проводити роботу в різних напрямках. Тому стосовно наведеної моделі маємо зробити певні критичні зауваження: витрачається багато часу та грошей на розроблення варіантів заповнення “стратегічної прогалини”, більшість з яких так і залишиться незапитаними. Банки використовують цей підхід тоді, коли освоєні напрями діяльності не

мають потенціалу для забезпечення подальшого розвитку. Але для українських банків він є прийнятним, оскільки кожному з них більшою або меншою мірою необхідно переборювати тенденції скорочення діяльності. Орієнтація на пошук радикальних стратегічних рішень для заповнення “стратегічної прогалини” дасть змогу відповісти на запитання: “Чи має банк можливості до виживання взагалі?”. Наступна модель — це модель стратегічного планування, що базується на врахуванні ринкових переваг. Ця модель тісно пов’язана з використанням результатів SWOT-аналізу.

Основна увага при використанні цієї моделі приділяється врахуванню інтересів акціонерів (зовнішніх і внутрішніх), які беруть участь у прийнятті рішень стосовно заходів, що забезпечують довгостроковий розвиток банку. Тому використання цього підходу обмежене через складність у визначенні та балансуванні інтересів великої кількості акціонерів, особливо тоді, коли відсутні сконцентровані пакети акцій. Ринкові переваги трактуються різними групами акціонерів по-різному, що обумовлює труднощі в складанні стратегічних і тактичних планів, контроль за їх виконанням, інтерпретацію отриманих результатів.

У ринковій економіці питання конкурентоспроможності є центральним, оскільки лише ті банки можуть існувати в економіці досить тривалий час, які дбають про рівень власної конкурентоспроможності [4].

Відомо, що чим вищий рівень конкуренції на ринку, в галузі, тим більше уваги банк має приділяти цьому питанню.

Визначення конкурентоспроможності – складний багатоплановий процес, який торкається різних сторін діяльності банку та потребує розв’язання специфічних завдань, чого можна досягти різними способами.

Так, деякі з рішень, що приймаються, стосуються лише факторів внутрішнього середовища. Вони можуть бути вирішені незалежно від впливу факторів зовнішнього середовища. Наприклад, модернізація технологічного процесу не потребує істотних змін в організації та управлінні банком. Інші рішення стосуються не лише внутрішніх, а й

зовнішніх зв'язків банку, наприклад, реструктуризації. Вони потребують значних перетворень у змісті та напрямках діяльності, складі і кількості підрозділів, їхніх взаємозв'язках і функціях тощо. Цільова спрямованість на довгострокову конкурентоспроможність означає більш широкий спектр стратегічних заходів порівняно з моделлю, орієнтованою на “стратегічну прогалину“, де іноді достатньо проводити дослідження та розробляти стратегії, не виходячи за межі системи “банківська послуга – ринок”. Зауважимо, що невідкладною проблемою використання цієї моделі є визначення ключових факторів успіху та розроблення відповідних заходів щодо їх реалізації.

При цьому, зокрема, йдеться також про підвищення інноваційного рівня банку загалом. Модель, орієнтована на конкурентоспроможність, відіграє велику роль у розвитку міжнародних зв'язків, коли конкуренція виходить за межі однієї країни.

Розглянемо модель стратегічного планування, яка орієнтована на створення позитивного іміджу. Створення позитивного іміджу банку в ринковій економіці – це варіант інвестування в забезпечення довгострокового функціонування, тому що банки з надійною репутацією мають лояльних клієнтів, довгострокових партнерів, широкий доступ до залучення коштів тощо .

Механізм формування позитивного іміджу складний і охоплює розроблення та реалізацію заходів щодо надання послуг відповідно до вимог клієнтів і суспільства й широке застосування механізмів *public relation*.

Використовуючи такий підхід, банк має бути відкритою, прозорою для суспільства системою, яка всі свої зусилля спрямовує на підвищення добробуту суспільства.

Зміст моделі стратегічного планування, що враховує розміри банку полягає в такому. Розміри банку залежать від масштабів попиту на його послуги, депозитної бази, технологій, що використовуються банками,

тощо. Великий банк, який має розвинений апарат управління, достатню кількість грошових та інтелектуальних ресурсів, використовує планування в повному обсязі, з проходженням необхідних етапів, підетапів, процедур та операцій створення системи планів, проектів і програм. Треба зазначити, що необхідність всебічного обґрунтування планів зумовлена високою ціною помилки, яка може призвести до збитків і навіть до банкрутства. Тому великі банки витрачають значні кошти та час на доплановий аналіз і процес планування, оформлення та узгодження великої кількості документів.

Для невеликих банків або філій використовується спрощений варіант стратегічного планування, оскільки обсяги інформації, що використовується при формуванні планів, досить невеликі. Крім того, більшість рішень, що приймаються, стосуються незначної кількості осіб і дуже часто не оформляються у вигляді складної системи планових документів (планів, проектів та програм). Малі банки і філії можуть мати перелік стратегій, закріплений у вигляді протоколу або невеликого за обсягом плану. Якість плану залежить від рівня підготовки керівника та власника з питань стратегічного управління. Незважаючи на спрощеність підходу для малих банків і філій, існування підсистеми планування дає позитивні результати. Систематичне ефективне стратегічне планування (на відміну від практики інтуїтивного прийняття рішень) потребує формування та ефективного використання специфічної організаційної системи, де передбачається існування відповідальних осіб і підрозділів, які розробляють і виконують окремі напрями стратегічних планів.

Стратегічне планування – це переважно централізоване планування із залученням підрозділів, що розробляють стратегію власного розвитку. Залежно від обраного підходу до розроблення стратегії, а також від особливостей функціонування банку можна застосувати різні варіанти організації процесу стратегічного планування. Принциповим у цьому разі є те, що вищий рівень управління являє собою координаційний центр

стратегічної діяльності. Усі інші ланки можуть бути більш, або менш самостійними у визначенні стратегій, розробленні стратегічних планів та організації їх виконання.

На наш погляд, планування є ефективним інструментом управління, що охоплює всі аспекти банківських операцій. Але для того щоб забезпечити успіх, вище керівництво мусить визнати, що планування необхідне для життєздатності банку. Таке визнання часто приходить після криз, викликаних конкуренцією, після різкого падіння дохідності або після перебудови установи. Відповідальність за планування покладається на лінійне керівництво.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Основними причинами суттєвого зростання обсягу проблемних активів українських банків у 2008-2009 роках стали неконтрольована кредитна експансія (особливо на ринку споживчого кредитування населення), що супроводжувалося лібералізацією умов кредитування, зростання частки позик, наданих в іноземній валюті, за відсутності адекватних інструментів хеджування валютного ризику, та неефективність систем ризик-менеджменту вітчизняних банків.

Система управління проблемною заборгованістю повинна базуватися на таких принципах: ідентифікація причин виникнення проблемної заборгованості, оцінка грошових надходжень до банку від реалізації альтернативних варіантів управління проблемними активами (реструктуризація позики, продаж кредиту третій стороні, активізація претензійно-позовної роботи банку).

Реструктуризація проблемних позик на сучасному етапі розвитку банківської системи є універсальним і найбільш доступним для комерційних банків інструментом управління проблемною заборгованістю.

Нерозвиненість ринкової інфраструктури та слабкість інституційної складової забезпечення банківської діяльності обмежують можливості банків у сфері управління проблемними кредитами. Зокрема, чинна нормативна база фактично не регулює питання заміни первинного кредитора при передачі активів колекторському агентству або спеціалізованій установі для роботи з проблемними активами.

Управління проблемними активами повинно становити цілісну систему, яка поєднує в собі інструменти управління ліквідністю та рекапіталізації банків. Таким чином забезпечується створення комплексної моделі антикризового управління банком.

З нових позицій подана методологія оцінювання організаційного, методичного, інформаційного формування та оцінювання управління портфелем активів банку за допомогою дослідження стратегічного

планування портфеля активів комерційних банків, оперативного управління та бюджетування. У роботі зазначається, що планування є інструментом управління, що охоплює всі аспекти банківських операцій.

Успішне планування портфеля активів потребує наявності інституціонального механізму планування для розроблення, координації й відстеження виконання плану. Функція планування містить у собі відповідальність за розроблення завдань банку, за передання основних умов і вимог плану у відділи, організацію керівництва процесом оцінювання планів, розроблення прогнозів балансових звітів і доходів та координацію планування на випадок надзвичайних обставин. Залежно від того, хто починає процес стратегічного планування, а також від того, як будується план (залежно від мети чи від досягнутого), залежить і послідовність проходження банком того чи іншого етапу. На жаль, українські банки використовували досвід планування залежно від досягнутого, що, як показує практика, призводить до падіння прибутку.

ВИСНОВКИ

Активні операції складають істотну частину банківських операцій і в діяльності банків мають одне з первинних значень, оскільки є операціями, що формують доходи банків. Структура і якість активів значною мірою визначають ліквідність і платоспроможність банку, а отже, його надійність.

Від якості банківських активів залежать достатність капіталу і рівень кредитних ризиків, що приймаються, а від узгодженості активів і пасивів – обсяги і терміни.

Якість активів банку надає вплив на всі аспекти банківських операцій. Якщо позичальники не платять відсотки за своєю позицією, чистий прибуток банку буде зменшений. У свою чергу, низькі доходи (чистий прибуток) може стати причиною недоліку ліквідності. При нестачі готівки банк повинен збільшувати свої зобов'язання просто для того, щоб сплатити адміністративні витрати і відсотки за своїми наявними позиками. Нестабільний (низький) чистий прибуток також робить неможливим збільшення капіталу банку. Погана якість активів безпосередньо впливає на капітал. Якщо передбачається, що позичальники не сплатять основні суми своїх боргів, активи збільшують свою цінність і капітал зменшується. Дуже велике число непогашених позик є найпоширенішою причиною неплатоспроможності банків.

Згідно із законом "Про банки та банківську діяльність", активи банку – це накопичені протягом діяльності банку ресурси, які в майбутньому приносять економічну вигоду і призводять до припливу грошових коштів в банківську установу [1].

У всьому світі рівень ефективності управління та аналізу активами розглядається як один з найважливіших чинників підвищення стабільності, надійності, ліквідності та прибутковості діяльності. В умовах жорсткої конкуренції, що супроводжує розвиток ринкової економіки, необхідно постійно удосконалювати системи та форми управління активами, швидко

оволодівати нагромадженими в теорії та практиці знаннями, знаходити нові неординарні рішення в динамічній ситуації. Лише такий підхід до управління забезпечує вигреш у конкретному середовищі або, принаймні, нормальні умови розвитку організації. Банківська діяльність у сучасному світі – одна з найбільш конкурентних, тому успіх і життєдіяльність банку істотно визначається рівнем управління.

Ураховуючи особливості функціонування банківської системи України, вітчизняні фахівці розробили власну методикку управління та аналізу активами банків, яка відрізняється відносною простотою, обмеженою кількістю показників, що беруться до уваги, і рівнем їх значимості для наших умов.

За цією методикою надійність банків визначається з урахуванням чотирьох головних показників: питомої ваги проблемних кредитів в активах банку; коефіцієнта миттєвої ліквідності; відношення високоліквідних активів до поточних пасивів; відношення відкритої валютної позиції [6].

Незважаючи на певну відмінність методик, оцінених показників та об'єктів дослідження, всі управлінські системи, які використовуються в банківській системі, призначені для надійності, стійкості та ліквідності банків. Високий рівень конкурентоспроможності досягається лише за наявності конкурентного середовища. Навіть при високій якості активів, відповідній дохідності та ліквідності банк може мати низький конкурентний статус, зумовлений низкою об'єктивних та суб'єктивних причин.

З одного боку, високий рівень надійності значною мірою залежить від ефективної системи ціноутворення, якості та повноти послуг, які, у свою чергу, можна поліпшити лише за відповідного фінансового становища банку. З другого – високий рівень надійності банку може бути результатом зусиль головних акціонерів, а не наслідком попередньої ефективної діяльності. За таких обставин висока надійність банку швидко

перетвориться на свою протилежність. Узгоджена характеристика досягнутої і потенційної конкурентоспроможності дає змогу банку чітко усвідомити своє місце на ринку і вжити запобіжних заходів, спрямованих на подолання впливу негативних чинників та ефективне використання резервів і позитивних тенденцій [7].

Запропоновані характеристики досягнутої та потенційної конкуренції дають змогу визначити ринкове становище банку і сформувавши ефективну стратегію подальшого розвитку на ґрунтовній аналітичній базі.

На даний момент нові підходи до управління та аналізу активів залежать від якості активів.

Якість активів визначається їх ліквідністю, обсягом ризикових активів, питомою вагою критичних і неповноцінних активів, обсягом активів, які приносять дохід.

Для забезпечення властивості банку кожен день відповідати за своїми зобов'язаннями структура активів банку повинна відповідати якісним вимогам ліквідності.

До складу ліквідних активів входять усі кредити, видані кредитною організацією в національній і іноземній валюті.

Таким чином, установлюючи раціональну структуру активів, банк повинен виконувати вимоги до ліквідності, відповідно мати достатній розмір високоліквідних, ліквідних та довгостроково ліквідних коштів по відношенню до зобов'язань з обліком їх строків, сум і типів і виконувати нормативи миттєвої, поточної і довгострокової ліквідності.

Ці нормативи використовуються у процесі управління активами. Найголовніше для побудови раціональної структури активів банку – виконувати співвідношення між ліквідними і сумарними активами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

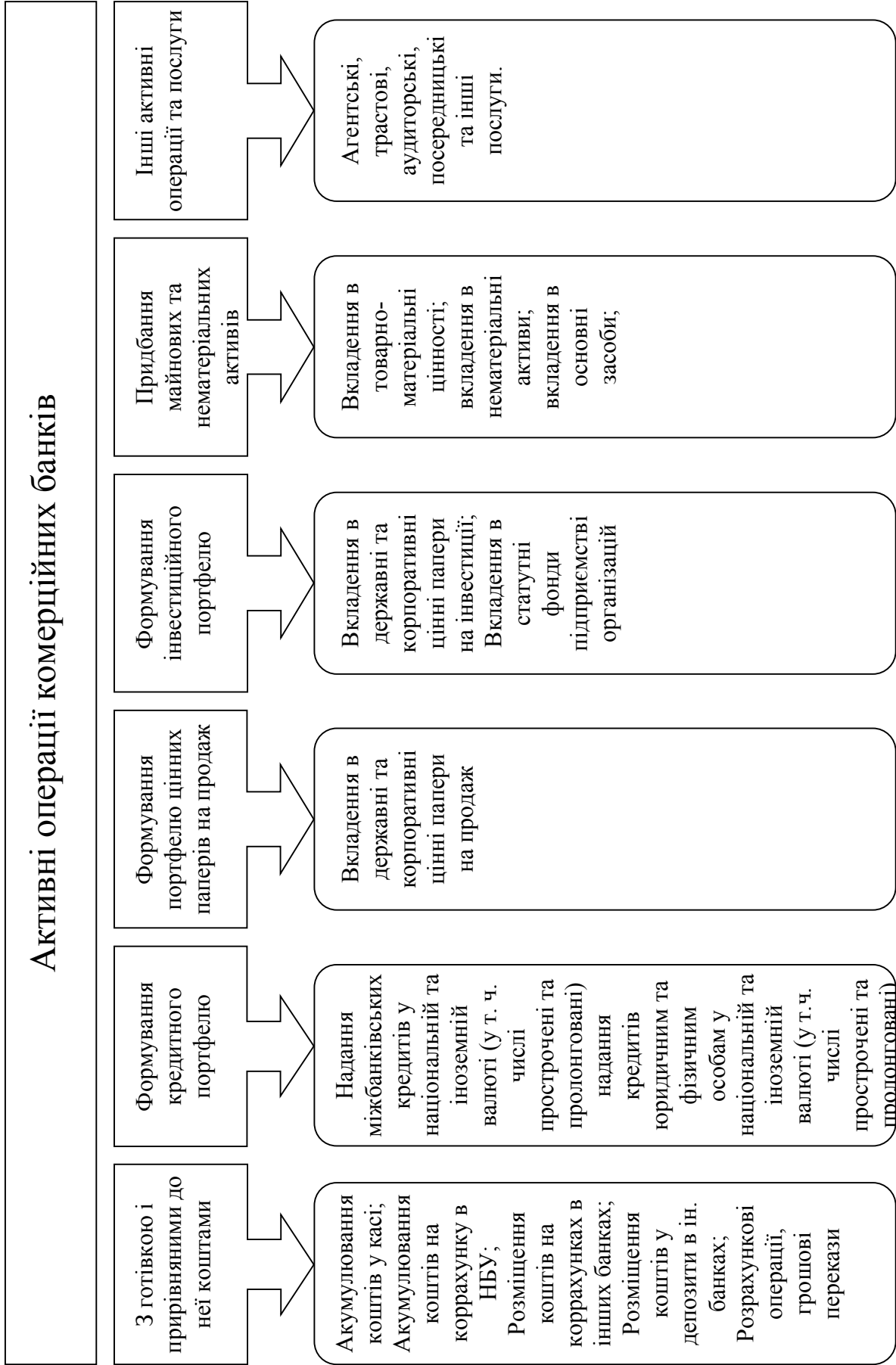
1. Атанасов В. Ипотеки стало меньше / В. Атанасов [Электронный ресурс] // Экономические известия. – 2010. – № 83 (1316). – С. 4. – Режим доступа : <http://www.eizvestia.com/finance/full/ipoteki-stalo-menshe>;
2. Аналітичний огляд банківської системи України за 2012 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_III_kv_2011.pdf.
3. Бобрик М. М. Финансовая устойчивость коммерческого банка / М. М. Бобрик // Банковское дело. – № 8. – 2011. – С. 32-35.
4. Буланов Ю. Н. Экономическое равновесие как основа стратегии акционерного банка // Банковское дело. – 2011. – № 8. – С. 48-51.
5. Вовчак О. Причини та наслідки впливу світової фінансової кризи на розвиток банківського та реального секторів економіки України / О. Вовчак, Н. Поляк // Вісник НБУ. – 2009. – № 8. – С. 22–27.
6. Герасимович А. М. Коефіцієнтний аналіз ліквідності балансу банку / А. М. Герасимович // Вісник КЕФ КНЕУ ім. В. Гетьмана. - 2011. - № 1. - С. 17-26.
7. Єпіфанов А. О. Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання : [монографія] / А. О. Єпіфанов, Н. А. Дехтяр, Т. М. Мельник. - Суми : УАБС НБУ, 2007. - 286 с.
8. Іванилова О. А. Удосконалення інструментарію управління портфелем активів комерційного банку // О.А.Іванилова / Вісник Запорізького національного університету. – 2010. - № 2. – С. 210-216.
9. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р., № 368. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.bank.gov.ua> [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.economy.nauka.com.ua>.
10. Карчева Г.Т., Карчева О.Я. Ефективне управління активами і пасивами – необхідна умова фінансової стійкості банку // Науковий вісник ЧДІЕУ. - 2012. - № 1. – С. 240-249.

11. Кидуэлл Д. С. Финансовые институты, рынки и деньги / Д. С. Кидуэлл, Р. Л. Петерсон, Д. У. Блэкуэлл. - СПб. : Изд-во "Питер", 2000. - 752 с.
12. Маммаева Д. С. Об анализе активов коммерческих банков / Д. С. Маммаева // Деньги и кредит. – 2011. – № 4. – С. 41-44.
13. Міщенко В. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні / В. Міщенко, В. Крилова, М. Ніконова // Вісник НБУ. – 2009. – № 5. – С. 12–17.
14. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.bank.gov.ua>
15. Пірог В.В. Оцінювання якості кредитного портфеля банків з урахуванням виконання економічних нормативів НБУ / В.В.Пірог // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.18. – С. 228-235.
16. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків : затверджено постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 № 279 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>.
17. Роуз П. С. Банковский менеджмент : Пер. с англ. / П. С. Роуз. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 477 с.
18. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Джозеф Синки-мл.; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1 018 с.
19. Сирота В.С. Реструктуризація позик як ефективний інструмент управління проблемними активами / В.С.Сиротюк // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. - 2011. - № 3. – С. 207-210.
20. Управління банківськими ризиками : навч. посіб. / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева та ін.; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. – КНЕУ, 2007. – 600 с.

21. Фетисов Г. Г. Устойчивость банковской системы : Учебное пособие / Г. Г. Фетисов. – М. : Фин. Академия, 2002. – 256 с.

22. Шенаев А. О. Понятие финансовой устойчивости : ее показатели и условия обеспечения / А. О. Шенаев // Банковские услуги. – 2008. – № 4. – С. 26-31.

23. Lindgren C. J. Bank soundness and macroeconomic policy / Carl-Johan Lindgren, G. Garcia, S. Mathew. – Washington, D.C. : International Monetary Fund, 1996.

Рис. 1. Структура активних операцій комерційного банку

Додаток Б

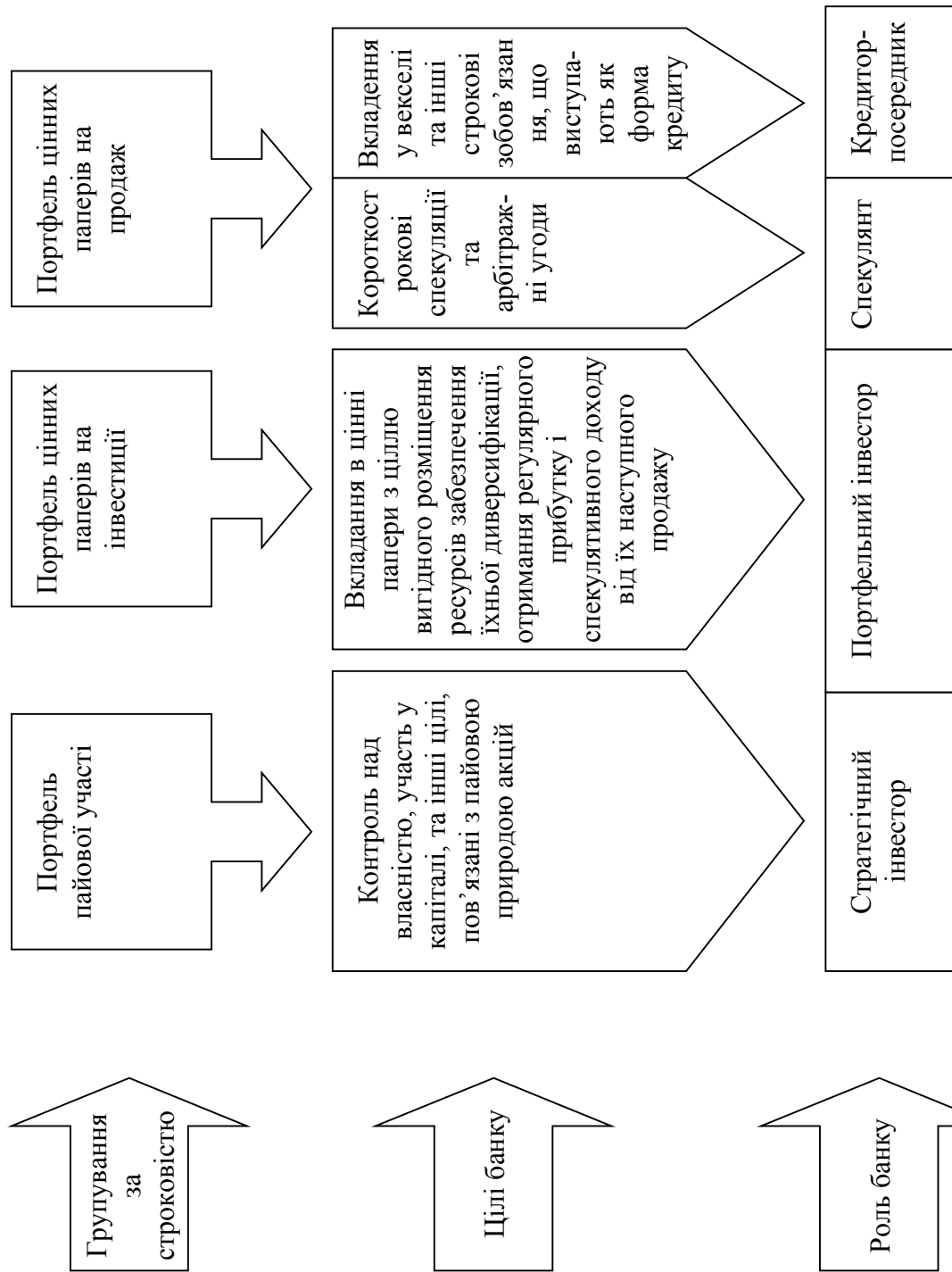

Рис. 1. Інвестиційні операції банку з цінними паперами